NN31545.1679

ICW nota 1679
december 1985

nota

instituut voor cultuurtechniek en waterhuishouding, wageningen

OOGSTEN UIT DE VOLKSTUINENLITERATUUR: OVER OMVANG EN DIVERSITEIT VAN HET VERSCHIJNSEL

ir. M.A.A.M. Berkelmans

CENTRALE LANDBOUWCATALOGUS
0000 0238 3756

Nota's van het Instituut zijn in principe interne communicatiemiddelen, dus geen officiële publikaties.
Hun inhoud varieert sterk en kan zowel betrekking hebben op een eenvoudige weergave van cijferreeksen, als op een concluderende discussie van onderzoeksresultaten. In de meeste gevallen zullen de conclusies echter van voorlopige aard zijn omdat het onderzoek nog niet is afgesloten.
Bepaalde nota's komen niet voor verspreiding buiten het Instituut in aanmerking

29 OKT. 1987

I N H O U D

	blz.
INLEIDING	1
1. ONTWIKKELING VAN HET VOLKSTUINWEZEN	3
2. VRAAG- EN AANBODSITUATIE	6
2.1. Algemeen	6
2.2. De vraag naar volkstuinen	7
2.3. Het aanbod van volkstuinen	10
2.4. Conclusie	13
3. ORGANISATIEVORM	14
4. DE VOLKSTUINCOMPLEXEN, NADER BESCHOUWD	17
4.1. Algemeen	17
4.2. De locatie	18
4.3. De bodemgesteldheid	20
4.4. De waterhuishouding	20
4.5. De complex- en tuinoppervlakte	21
4.6. Classificaties van volkstuinen	23
4.7. Het voorzieningenniveau	25
4.8. Integratie van volkstuincomplexen	26
4.9. Conclusie	27
5. ENKELE ASPECTEN VAN HET VOLKSTUINGEBRUIK	28
5.1. Algemeen	28
5.2. De leeftijd en het beroep	28
5.3. De woonsituatie	30
5.4. De afstand en vervoerswijze	31
5.5. De frequentie en duur van het tuinbezoek	31
5.6. De functie van de volkstuin	32
5.7. Conclusie	34

blz.

6. FINANCIËN 34
6.1. Algemeen 34
6.2. De kosten voor de verhuurder 35
6.3. De kosten voor de volkstuinder 37
6.3.1. Algemeen 37
6.3.2. De huurprijs 38
6.3.3. De kosten van opstallen 39
6.4. Conclusie 39

7. BELEID 40
7.1. Algemeen 40
7.2. Het beleid van de rijksoverheid 41
7.3. Het provinciaal beleid 41
7.4. Het gemeentelijk beleid 42
7.4.1. Algemeen 42
7.4.2. De status van volkstuinen 43
7.4.3. De opstallen op de volkstuin 45
7.4.4. De verordeningen 47
7.4.5. De grondverwerving en exploitatie 48
7.5. Conclusie 49

8. SAMENVATTINGEN EN AANBEVELINGEN VOOR VERDER ONDERZOEK 50
8.1. Samenvatting 50
8.2. Aanbevelingen voor verder onderzoek 52

LITERATUUR 54

INLEIDING

Deze nota is een rapportage van een literatuurverkenning over volkstuinen.
Het begrip volkstuin, in de literatuur op diverse manieren gedefinieerd, wordt in navolging van de Amsterdamse Volkstuinverordening als volgt omschreven: "een perceel grond, dat hetzij als siertuin, hetzij voor de teelt van voedingsgewassen of bloemen en heesters, in hoofdzaak ten behoeve van de gebruiker en zijn gezin gebruikt wordt en geen deel uitmaakt van de grond, waarop de woning van de gebruiker staat (GEMEENTE 's-HERTOGENBOSCH, 1980).

Het zijn tuinen waarop, niet bedrijfsmatig, gewassen worden geteeld voor eigen gebruik, of die alleen een recreatieve betekenis hebben. Ook de veelal langgerekte complexen langs spoorwegen en de schooltuinen worden tot volkstuinen gerekend (VAN LAAR 1984).

Over volkstuinen is reeds veel geschreven en mede daardoor veel bekend. Het gaat dan hoofdzakelijk om de in verenigingsverband geëxploiteerde tuinen.

In het kader van deze literatuurverkenning zijn diverse soorten bronnen geraadpleegd. Er is gebruik gemaakt van landelijke, provinciale en lokale rapporten. Voorts zijn er analytische en meer empirische gegevens verwerkt, alsmede beleidsnota's. Ook het recentelijk verschenen rapport "Volkstuinen: spitwerk in de toekomst" van het Algemeen Verbond van Volkstuinders Verenigingen in Nederland (AVVN) is aan een nadere beschouwing onderworpen. Hierin wordt gezocht naar mogelijkheden om, ondanks de beperkt beschikbare financiële middelen, tegemoet te komen aan de -mede onder invloed van de recessie- stijgende behoefte aan volkstuinen. Het AVVN richt haar aandacht hierbij voornamelijk op de op gemeentegrond te realiseren volkstuinen.

Over de "ongeorganiseerde" ofwel niet in verenigingsverband geexploiteerde volkstuinen is niet of nauwelijks iets bekend. Hiernaar gaan de onderzoeksafdelingen "Verstedelijking Landelijke Gebieden" en "Openluchtrecreatie" van het Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding (ICW) een onderzoek doen. Met het via onderhavige literatuurstudie verkregen beeld van de vele aspecten van het volkstuinieren, kan dat onderzoek verder vorm gegeven worden.

De opbouw van deze literatuurstudie ziet er als volgt uit:
In hoofdstuk 1 komt de ontwikkeling van het volkstuinwezen aan de orde. Hoofdstuk 2 gaat in op de problematiek van vraag en aanbod ten aanzien van volkstuinen. In hoofdstuk 3 worden de in het volkstuinwezen voorkomende organisatievormen beschreven. De hoofdstukken 4 en 5 handelen respectievelijk over de kenmerken van volkstuincomplexen en over de kenmerken van degenen, die een volkstuin in gebruik hebben. De financiële aspecten van het volkstuinieren worden beschouwd in hoofdstuk 6. Het beleid van de gemeentelijke, provinciale en rijksoverheid ten aanzien van volkstuinen komt ter sprake in hoofdstuk 7. In het laatste hoofdstuk worden de belangrijkste resultaten van deze literatuurstudie samengevat en vertaald in aanbevelingen voor verder onderzoek.

1. ONTWIKKELING VAN HET VOLKSTUINWEZEN

Over de oorsprong van volkstuinen lopen de meningen uiteen. Volgens HÜNER (1979) dankt de volkstuin zijn bestaan aan de verstedelijking. Buiten de stadsmuren ontstonden vroeger de volkstuinen. Dit betrof zowel groente- als siertuinen.

ZANTKUYL (1974) kent de volkstuin een rurale oorsprong toe. Oorspronkelijk was het volgens hem een zaak van arme landarbeiders, die gratis een stukje grond tot hun beschikking kregen om er producten op te verbouwen. Op deze wijze waren zij in staat om in hun primaire levensbehoeften te voorzien. De verarmde industrie-arbeiders werden pas manifeste volkstuinders toen de nevengevolgen van de industriële revolutie zich manifesteerden. De volkstuinen diende als zodanig oorspronkelijk een charitatief doel.

In de loop der jaren hebben de volkstuinen een functiewijziging ondergaan. Onder invloed van de toenemende welvaart, de verkorting van de werkdagen, de verlenging van de weekends en vakanties nam, medio 20e eeuw, de behoefte aan een volkstuin als armentuin af en groeide de behoefte om op de tuin langer te verblijven, om er te kunnen tuinieren, te knutselen, e.d. Daardoor groeide eveneens de behoefte aan huisjes op de tuinen en aan voorzieningen zoals electriciteit, water, riolering, speelterreinen, parkeerplaatsen, e.d. op het complex.

Behalve ongeschoolde arbeiders en ouderen werden steeds meer geschoolde arbeiders, employées en hoger kader, bezitter van een volkstuin (MAAS, 1974).

De volkstuin maakte een duidelijke evolutie door. Het charitatieve tuintype maakte plaats voor het utilitaire en recreatieve type.
Bij utilitaire volkstuinen is de kwaliteit van de produkten belangrijk, alsmede het economisch rendement, dat met het volkstuingebruik samen kan gaan. Bij het recreatieve tuintype staat de vrijetijdsbesteding als zodanig centraal.

Steeds minder worden de tuinen aangehouden vanwege de opbrengst. Steeds meer wordt de tuin een klein buitenverblijf voor stedelingen, die hoofdzakelijk in grote steden wonen, in een dichte pakking van flats en temidden van een steeds drukker wordend verkeer. De stedelingen zoeken een alternatief voor het kantoor-, industrie- of huishoudleven in een natuurlijke omgeving buiten de stad (MAAS, 1974).

De economische recessie van de laatste jaren heeft zijn weerslag op de ontwikkeling van de diverse typen volkstuinen. Sinds kort is de tendens waar te nemen naar een grotere behoefte aan combinatietuinen in plaats van specifieke vrijetijdstuinen. Het verblijf op een volkstuin met een gazon en/of siergewassen heeft enigszins aan betekenis verloren. Momenteel gaat de aandacht uit naar een tuin, waarop tevens groente, aardappelen, en dergelijke verbouwd worden (LEIDEN, 1984).

Bovenbeschreven ontwikkeling heeft een regionale differentiatie. Nog steeds zijn er in Nederland meer tuinen, waar de groenteteelt overheerst. Het zijn vooral de grote steden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Groningen), waar een verschuiving naar het recreatieve type heeft plaatsgevonden.
Deze tuinen komen voornamelijk op de permanente complexen voor en zijn voor meer dan 90% bezet met een tuinhuis, geschikt voor dag- of verblijfsrecreatie (HÜNER, 1979).
Van oudsher liggen de meeste complexen aan de rand van de bebouwing, waar ze veelal overgeleverd zijn aan het vrije spel der planologische krachten (Raad voor de Recreatie, Natuur en Landschap N-Br., 1982).

In het verleden hebben volkstuinen vaak plaats moeten maken voor bestemmingen, die een hogere prioriteit kregen. Het gevolg hiervan was, dat de volkstuinen op den duur steeds verder van de bevolkingskernen kwamen te liggen (VAN DEN BIGGELAAR, 1981).
Voor volkstuinders ontbrak, zeker vroeger, elke waarborg op continuïteit. In verband hiermee investeerde de tuinder slechts zo weinig mogelijk in zijn tuin en eventueel aanwezige tuinhuis, dat niet zelden een rommelige indruk ontstond. Vanwege deze rommelige indruk hadden planologen en bestuurders er in het algemeen weinig moeite mee om de volkstuinen van de kaart te poetsen (VAN GEELEN, 1977).
De volkstuinen zijn meestal op restgronden en overhoeken ontstaan. De bodemkundige geschiktheid of ontsluiting speelden in zo'n situatie geen rol van betekenis. Met de toenemende belangstelling voor de volkstuinen bij zowel de burger als de overheid werd hun positie in het ruimtelijke ordeningsproces op den duur enigszins verbeterd (STICHTING RECREATIE, 1978).
Steeds meer volkstuinen werden ondergebracht in permanente complexen. Dat zijn complexen, die zijn opgenomen in een goedgekeurd gemeentelijk bestemmingsplan. Deze complexen liggen voornamelijk in de meest verstedelijkte gemeenten van de Randstad (Amsterdam, Rotterdam en Den Haag)

en in Groningen.
In 1978 betrof dit ca. 75% van de volkstuingrond. In 1972 was dit nog slechts 60%. Door deze permanente status werden de mogelijkheden voor de tuinder verbeterd (VAN DE POUW KRAAN, 1978 en ZANTKUYL, 1974).

Zonder al te grote risico's van kapitaalvernietiging kon nu in de volkstuinen geïnvesteerd worden en ontstonden plaatselijk volkstuincomplexen, die zowel uiterlijk als functioneel grote overeenkomsten vertoonden met verblijfsrecreatie-complexen. Dat zijn complexen waarop overnacht kan worden.
Ook de integratie van volkstuinen in stedelijke recreatiegebieden, parken en bossen kan de 'hardheid' van deze grondgebruikersvorm vergroten en daarmee de continuïteit veilig stellen.
Vanaf het begin van de twintiger jaren zijn de volkstuinders zich gaan organiseren.
Gezien het individuele karakter van deze recreatievorm was een bundeling van krachten nodig om hun belangenpositie verder te versterken. Met name de contacten tussen de gemeente en de tuinders kunnen door dit verenigingsverband bevorderd worden.
De organisatiegraad van de volkstuinhuurders was in de 3 noordelijke provincies en in Noord- en Zuid-Holland beduidend groter dan in de rest van Nederland. In deze laatste 2 provincies waren het vooral de gemeenten met meer dan 100 000 inwoners, die het aandeel leverden voor de hoge score aan complexen met een civielrechtelijke binding tussen de huurders van tuinen. Momenteel is iets minder dan de helft van de Nederlandse volkstuinders georganiseerd (MINISTERIE van LANDBOUW en VISSERIJ, 1984).
Het AVVN vertegenwoordigt ca. 40% van het totale aantal georganiseerde volkstuinders. Opvallend is, dat in het zuiden en oosten van het land bijna geen bij het AVVN georganiseerde volkstuinders voorkomen (ZANTKUYL, 1974).
Gegevens over de ongeorganiseerde tuinders ontbreken veelal. Gesteld wordt, dat de ontwikkelingsgang van het georganiseerd volkstuinwezen ook op hen van toepassing is (GEMEENTE UTRECHT, 1977).
Gezien de verschillen in type, status, locatie, en dergelijke van de complexen moet dit in zijn algemeenheid echter in twijfel getrokken worden (zie ook hoofdstuk 4).
Ondanks de toegenomen aandacht voor en de ontwikkelingen in de volkstuinsector heeft het aanbod de vraag naar volkstuinen niet bij kunnen houden. Er is anno 1983 sprake van een groeiend tekort aan volkstuinen.

2. VRAAG- EN AANBODSITUATIE

2.1. Algemeen

Het aantal volkstuinen in Nederland is naar schatting toegenomen tot ca. 160 000 met een gezamenlijke oppervlakte van ca. 4000 ha. In de huidige situatie is er nog een tekort aan volkstuinen, met name in de grotere steden (STRUCTUURSCHEMA OPENLUCHTRECREATIE, 1984).

Om dit tekort terug te dringen is het nodig om op lokaal niveau de aard en omvang van de behoefte te bepalen en na te gaan hoeveel volktuinen in de nabije toekomst gerealiseerd kunnen worden.

Op de grondmarkt opereren in dit opzicht naast de overheid ook de particuliere grondbezitters. Deze groep vertegenwoordigt o.a. mensen, die hun grond voor agrarische doeleinden gebruiken, maar zoeken naar mogelijkheden om hun grond op een meer winstgevende wijze te gaan exploiteren. De agrarische positie van Nederland in de EEG is nl. enigszins verzwakt en zal naar verwachting nog verder in betekenis afnemen (VAN DE POUW KRAAN, 1971).

De economische recessie dreigt het probleem van het tekort aan volkstuinen te vergroten. Door de werkloosheid is voor sommigen veel vrije tijd ontstaan, waardoor de behoefte aan zinvolle vormen van vrijetijdsbesteding is gegroeid. De daling van het besteedbaar inkomen noodzaakt in de toekomst tot een meer prijsbewuste en selectieve keus uit het scala van recreatiemogelijkheden.
Met betrekking tot volkstuinen houdt dit enerzijds in, dat de voorkeur van de 'echte' volkstuinder uit zal gaan naar eenvoudige en goedkopere complexen. Anderzijds is er in verband hiermee een nieuwe lichting volkstuinders te verwachten op de complexen. Namelijk verblijfsrecreanten, die in de volkstuin met overnachtingsmogelijheid een alternatief zien voor de dure zomerhuisjes, stacaravans, en dergelijke op campings en kampeerplaatsen.

De situering van de volkstuincomplexen in de stad en stadsrandzone zal aan betekenis winnen.
Het AVVN merkt op, dat ervoor gewaakt moet worden, dat eenzijdigheid in het aanbod leidt tot verschraling van de recreatiemogelijkheden (AVVN, 1984).

De vraag naar volkstuinen vanuit de grote steden en de verstedelijkte regio's is groter dan op het platteland. Op het platteland beschikken vrijwel alle mensen over een tuin bij de woning, die door een aantal als moestuin ingericht is. Daarom zal op het platteland minder snel een volkstuincomplex ontstaan.
Het komt echter voor dat agrariërs onrendabele kavels aan niet-landbouwers verpachten of verhuren.

Uit een onderzoek in Drenthe blijkt, dat tegenwoordig ook in plattelandsgemeenten de volkstuin een algemeen voorkomend verschijnsel is geworden.

Niet het woonmilieu in zijn algemeenheid is direct bepalend voor de behoefte aan volkstuinen, maar in eerste instantie de woning zelf. Een geringe grondoppervlakte van de woning versterkt in hoge mate de vraag. Het zal duidelijk zijn, dat bij deze empirische conclusie de woning als het ware het concentratiepunt is van talrijke achterliggende demografische, sociaal-culturele en sociaal-economische factoren. Voor de planologie lijkt dit evenwel een bruikbare aanpak, hoewel verdere toelevering van de resultaten van meer sociologisch gericht onderzoek wenselijk moet worden geacht (GAZENDAM, 1984).

Ook de opbouw van het inwonersbestand van een gemeente is van invloed op de vraag. In kleinere gemeenten met een hoog percentage allochtonen is de behoefte aan volkstuinen relatief groot (VAN DEN BIGGELAAR, 1981).

2.2. De vraag naar volkstuinen

De bepaling van de'behoefte'aan volkstuinen is op verschillende manieren mogelijk. De methoden zijn globaal in 2 categorieën in te delen.
Bij categorie 1 staan de begrippen 'manifeste' en 'latente' behoefte centraal. De manifeste behoefte omvat de huidige volkstuinders plus de aspirant-volktuinders, welke zich op de wachtlijst van een volkstuindersvereniging hebben laten inschrijven. De latente behoefte geeft de aantallen mensen weer, die zich in verband met de veelal lange wachttijden niet op een wachtlijst hebben laten plaatsen, maar bij een ruimer aanbod zeker tot volkstuinieren zouden overgaan.

Bij categorie 2 wordt gewerkt met behoeftenormen. In het algemeen kan gesteld worden, dat het percentage van het totaal aantal huishoudens, dat een volkstuin ambieert toeneemt, naarmate het inwontertal van een bepaalde stad oploopt.
Daarom is het niet vreemd, dat de eerdergenoemde behoeftenormen in een aantal gevallen gerelateerd worden aan de bevolkingsdichtheid en in andere gevallen aan het totale inwonertal (VAN DEN BIGGELAAR, 1981).

Uit onderzoeken is gebleken, dat er niet altijd een relatie bestaat tussen het aantal etagewoningen en de behoefte aan volkstuinen, maar aangenomen mag worden, dat de bevolkingsdichtheid op deze behoefte van invloed is.

In het derde deel van de nota 'Richtlijnen voor Stedelijke Recreatievoorzieningen' van de provincie Zuid-Holland wordt ten aanzien hiervan het volgende gezegd: 'Voor kleine woonkernen (minder dan 20 000 inwoners) is, op grond van het voorkomen van relatief veel woningen met een eigen tuin en het frequent voorkomen van volkstuingronden zonder huisjes, in principe geen m^2-norm vastgesteld. Vanaf circa 20 000 inwoners geldt een minimumnorm van 2 m^2 en een maximumnorm van 2,4 m^2. Deze normen lopen geleidelijk op (STICHTING RECREATIE, 1978).

In categorie 1 kan de vraag naar volkstuinen gekwantificeerd worden door de manifeste en latente behoefte te vermenigvuldigen met normen voor de netto-oppervlakte per gebruiker en de netto/bruto-verhouding van de tuingrond voor het gehele complex.
Hieruit resulteert de bruto-oppervlakte aan volkstuinen.

In categorie 2 worden de manifeste en latente behoefte samen uitgedrukt in één oppervlaktenorm. De volgende normen komen het meest voor:

Norm per inwoner

De PPD van Zuid-Holland heeft de normen afhankelijk gesteld van het inwonertal van een woonkern (zie tabel 1).
Een aantal grotere gemeenten hanteert zelf m^2-normen.

Bijvoorbeeld:	Breda	1,5 m^2/inw.		Den Haag	2,25 m^2/inw.
	Tilburg	2,0 "		Rotterdam	3,7 "
	Helmond	3,0 "		Utrecht	3,5 "
	Amsterdam	5,0 "			

(GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH, 1980; LEIDEN, 1984; RAAD VOOR DE RECREATIE, NATUUR EN LANDSCHAP N-Br., 1982).

Tabel 1. Normen ten aanzien van volkstuinen, opgesteld door de PPD van Zuid-Holland.

Omvang woonkern (aantal inwoners)	Volkstuinen					
	aantal m^2/inw.			aantal ha		
	min.	gem.	max.	min.	gem.	max.
20 000	2	2,2	2,4	4	4,5	5
30 000	2	2,25	2,5	6	6,75	7,5
40 000	2	2,40	2,6	8	9,6	10,5
50 000	2	2,50	2,75	10	12,5	14,5
100 000	2,25	3,0	3,5	22,5	30	35,5
200 000	2,50	3,5	4,0	50	70	80
300 000	3,0	3,75	4,5	90	112,5	135
400 000	3,1	3,80	4,6	125	150	185
500 000	3,2	3,85	4,7	160	190	235
600 000	3,3	3,90	4,8	200	235	290

Uit: VOLKSTUINEN IN MIDDEN-DELFLAND, 1980.

Het AVVN heeft ook een oppervlaktenorm in gebruik, welke afgeleid is uit de bevolkingsdichtheid. Deze bevolkingsdichtheid wordt voor de bepaling van de behoefte aan volkstuinen pas als maatstaf genomen, wanneer deze boven de 100 inwoners per ha uitstijgt.
De behoeftenorm van het AVVN ziet er in formulevorm als volgt uit:
3,5 + 0,02 x (bevolkingsdichtheid (m^2/ha) - 100) m^2/inw.
(VAN DEN BIGGELAAR, 1980).
Het AVVN schat de acute behoefte momenteel op 46 500 à 52 500 tuinen, overeenkomend met een ruimteclaim van circa 1100 à 1300 ha. Verondersteld wordt, dat deze behoefte zich onder invloed van de toenemende werkeloosheid, de arbeidstijdverkorting en demografische verschuivingen zal verdubbelen. Tot 1995 wordt de ruimteclaim gekwantificeerd op 2200 ha (AVVN, 1984).

Norm per huishouden

Als behoeftenorm wordt ook wel gekozen voor het percentage huishoudens, dat een volkstuin wil. De aldus verkregen norm geldt voor een gemiddelde stad. Aangezien het percentage van het totaal aantal huishoudens, dat een volkstuin ambieert in het algemeen toeneemt naarmate het inwonertal van een bepaalde stad oploopt (VAN DEN BIGGELAAR, 1981), dient deze norm per gemeente bijgesteld te worden. Volgens de PPD van Zuid-Holland moet dit plaatsvinden afhankelijk van de mate waarin groenvoorzieningen in de directe woonomgeving voorkomen. De bevolkingsdichtheid is een maat hiervoor.
Op het Internationaal Volkstuincongres in Wenen (1972) is de minimumnorm voor de volkstuinbehoefte gesteld op 1 volkstuin op de 7 à 10 meergezinswoningen c.q. woningen zonder tuin (LEIDEN, 1984).

In het kader van het streven naar intensivering van het stedelijk ruimtegebruik en door gebrek aan financiële middelen wordt tegenwoordig kritischer gekeken naar de behoefte aan groen- en recreatievoorzieningen (MIN. VROM/MIN LV, 1985).
In verband hiermee dient vermeld te worden, dat de hiervoor besproken methoden van behoefteraming een aantal beperkingen kennen. In zijn algemeenheid is de behoeftebepaling aan stedelijke openluchtrecreatie reeds sinds jaren onderwerp van discussie. Waar voor grotere recreatiegebieden met regionale betekenis gerekend wordt met normdag en deelnamepercentages, wordt voor lokale voorzieningen in het algemeen een genormeerde oppervlakte per inwoner toegepast. Deze normen vertonen een zekere starheid. Daar komt bij, dat verschillende gemeenten en provincies uiteenlopende normen hanteren. Het verschil in normering wordt mede bepaald door een regionale differentiatie in de ruimtelijke structuur.
Ondanks de bezwaren kunnnen de normen als richtlijn worden gehanteerd.

2.3. Het aanbod van volkstuinen

De oppervlakte volkstuinen in Nederland bedroeg volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) in 1981 circa 3802 ha. Ten opzichte van 1977 is dit een toename van ongeveer 20%. In vergelijking met de ontwikkeling van ander recreatief bodemgebruik is deze relatieve toename groot (zie tabel 2).

Tabel 2. Ontwikkeling van de oppervlakte van het recreatieve bodemgebruik

	1977	1979	1981	1977	1979	1981	1977	1979	1981
	oppervlakte [1] in ha			indexcijfers (1977=100)			% van totale oppervlakte		
Totale oppervlakte van Nederland	3 718 662	3 728 338	3 730 500	100	100	100	100	100	100
waarvan voor:									
Sportterreinen	20 852	21 841	23 130	100	105	111	0,6	0,6	0,6
Volkstuinen	3 158	3 505	3 802	100	111	120	0,1	0,1	0,1
Parken en plantsoenen	11 978	12 803	13 899	100	107	116	0,3	0,3	0,4
Verblijfsrecreatie	16 297	16 527	16 888	100	101	104	0,4	0,4	0,5
Dagrecreatieve objecten en terreinen	12 387	12 871	13 325	100	104	108	0,3	0,3	0,4
Bos	274 749	278 663	278 704	100	101	101	7,4	7,5	7,5
Bos met recreatieve hoofdfunctie	15 715	15 360	16 757	100	98	107	0,4	0,4	0,4
Droog natuurlijk terrein	83 356	86 593	85 918	100	104	103	2,2	2,3	2,3
Nat natuurlijk terrein	80 781	73 726	70 035	100	91	87	2,2	2,0	1,9
Totaal recreatief terrein	519 273	521 889	522 458	100	101	101	14,0	14,0	14,0

[1] Exclusief terreinen die niet gemeentelijk zijn ingedeeld.

Uit: Soc. Cult. Kwartber. (CBS) 84/2.

Ruim de helft (53%) van het totale areaal volkstuinen bevindt zich in Noord- en Zuid-Holland (zie tabel 3)

Tabel 3. Oppervlakte recreatief terrein per provincie, 1981

	Totale oppervlakte	w.v.									
		sport-terreinen	volks-tuinen	parken en plant-soenen	verblijfs-recreatie	dag-recreatie	bos	bos met recrea-tieve hoofd-functie	droog natuurlijk terrein	nat natuurlijk terrein	totaal recreatief terrein
	ha										
Groningen	259 714	1 098	205	660	247	588	1 928	493	352	4 313	9 884
Friesland	380 865	1 156	184	572	1 173	747	7 590	905	16 686	8 896	37 909
Drenthe	268 055	1 116	75	270	1 528	561	24 828	817	6 523	5 934	41 652
Overijssel	392 552	1 878	245	921	1 876	554	34 016	475	2 946	9 795	52 706
Gelderland	512 860	2 828	222	1 578	3 783	1 565	83 945	2 275	21 580	3 395	121 171
Utrecht	139 620	1 189	216	743	913	702	17 150	679	1 172	1 950	24 714
Noord-Holland	293 786	3 441	872	2 401	1 382	2 109	7 165	2 231	14 737	5 267	39 605
Zuid-Holland	336 302	3 676	1 143	3 576	1 000	2 076	2 558	1 382	8 257	8 476	32 144
Zeeland	301 669	665	85	382	1 214	855	2 023	261	3 842	4 890	14 217
Noord-Brabant	510 609	3 850	321	1 722	2 368	1 775	61 982	3 505	5 962	7 851	89 336
Limburg	220 836	2 021	79	652	990	1 137	26 209	1 901	2 516	2 390	37 895
Z.O.Polders	113 632	211	155	421	414	656	9 309	1 832	1 345	6 877	21 220
Nederland	3 730 500	23 130	3 802	13 899	16 888	13 325	278 704	16 757	85 918	70 035	522 458

Uit: Soc. Cult. Kwartber. (CBS) 84/2.

Uitgedrukt in percentage van de totale oppervlakte van iedere provincie ligt het areaal volkstuinen in de provincies Friesland, Drenthe, Gelderland, Zeeland en Limburg lager dan het landelijk gemiddelde. Ook in dit geval blijken Noord- en Zuid-Holland ruim bedeeld (zie tabel 4).

Tabel . Oppervlakte recreatief terrein in procenten van de totale oppervlakte per provincie, 1981

	Totale oppervlakte	w.v. sport terreinen	volks-tuinen	parken en plant-soenen	verblijfs-recreatie	dag-recreatie	bos	bos met recreatieve hoofd-functie	overig natuurlijk terrein	nat natuurlijk terrein	totaal recreatief terrein
	ha	%									
Groningen	259 714	0,4	0,1	0,3	0,1	0,2	0,7	0,2	0,1	1,7	3,8
Friesland	380 865	0,3	0	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	4,4	2,3	10,0
Drenthe	268 055	0,4	0	0,1	0,6	0,2	9,3	0,3	2,4	2,2	15,5
Overijssel	392 552	0,5	0,1	0,2	0,5	0,1	8,7	0,1	0,8	2,5	13,4
Gelderland	512 860	0,6	0	0,3	0,7	0,3	16,4	0,4	4,2	0,7	23,6
Utrecht	139 620	0,9	0,2	0,5	0,7	0,5	12,3	0,5	0,8	1,4	17,7
Noord-Holland	293 786	1,2	0,3	0,8	0,5	0,7	2,4	0,8	5,0	1,9	13,5
Zuid-Holland	336 302	1,1	0,3	1,1	0,5	0,6	0,8	0,4	2,5	2,5	9,6
Zeeland	301 669	0,2	0	0,1	0,4	0,3	0,7	0,1	1,3	1,6	4,7
Noord-Brabant	510 609	0,8	0,1	0,3	0,5	0,3	12,1	0,7	1,2	1,5	17,5
Limburg	220 836	0,9	0	0,3	0,4	0,5	11,9	0,9	1,1	1,1	17,2
Z.IJ Polders	113 632	0,2	0,1	0,4	0,4	0,6	8,2	1,6	1,2	6,1	18,7
Nederland	3 730 500	0,6	0,1	0,4	0,5	0,4	7,5	0,4	2,3	1,9	14,0

Uit: Soc. Cult. Kwartber. (CBS) 84/2.

In tabel 5 worden de oppervlakten volkstuinen en andere recreatievoorzieningen per provincie gerelateerd aan het aantal inwoners. Hieruit blijkt, dat in Noord- en Zuid-Holland en in Groningen 4 m^2 volkstuin per inwoner voorkomt. Men treft er gemiddeld 1 tuin per 90 à 100 inwoners aan (AVVN, 1984).
Overijssel en de Zuidelijke IJsselmeerpolders liggen met resp. 9 en 20 m^2 volkstuin per inwoner ver boven het gemiddelde voor Nederland.

Tabel 5 Recreatief terrein per inwoner per provincie, 1981

	Inwoners per 1-1-'81	Creatieve ruimte per inwoner aan									
		sport-terreinen	volks-tuinen	parken en plant-soenen	verblijfs-recreatie	dag-recreatie	bos	bos met recrea-tieve hoold-functie	droog-natuurlijk terrein	nat natuurlijk terrein	totaal recreatief terrein
		m²									
Groningen	566 869	20	4	12	4	11	35	9	6	77	177
Friesland	589 252	20	3	10	20	13	129	15	283	151	643
Drenthe	421 528	26	2	6	36	13	589	19	155	141	960
Overijssel	1 027 836	18	9	18	18	5	331	5	29	95	513
Gelderland	1 708 860	17	1	9	22	9	491	13	126	20	709
Utrecht	907 729	13	2	8	10	8	169	7	13	21	272
Noord-Holland	2 315 676	15	4	10	6	9	31	10	64	23	171
Zuid-Holland	3 106 697	12	4	12	3	7	8	4	27	27	103
Zeeland	351 662	19	2	11	35	24	58	7	109	139	404
Noord-Brabant	2 071 885	19	2	8	11	9	299	17	29	38	431
Limburg	1 073 403	19	1	6	9	11	244	18	23	32	353
Z.IJ.Polders	75 772	28	20	56	55	87	1 229	242	178	900	2 595
Nederland	14 207 169	16	3	10	12	9	196	12	80	49	366

[1] Exclusief personen die zijn opgenomen in het Centrale persoonsregister.

Uit: Soc. Cult. Kwartber. (CBS) 84/2.

Om een beeld te krijgen van het totaal aantal volkstuinen moet in de meeste provincies rekening gehouden worden met een ophoging van circa 10% voor het aantal verspreide tuinen bij boeren, tuinders en andere particulieren in het landelijk gebied (AVVN, 1984).

2.4. Conclusie

De behoefte aan extra volkstuinen bedraagt momenteel ongeveer 50 000 tuinen, overeenkomend met circa 1200 ha. Verondersteld wordt, dat deze behoefte in 1995, onder invloed van de toenemende werkloosheid, de arbeidstijdverkorting, en dergelijke verdubbeld zal zijn.
De gemeenten die in het algemeen de realisering van de volkstuincomplexen verzorgen, zullen in verband met hun verslechterde financiële positie niet in staat zijn het aanbod van volkstuinen in overeenstemming te brengen met de vraag. Mits goed begeleid, kan het particulier initiatief in dit opzicht mogelijk uitkomst bieden.
Particuliere grondbezitters ((ex-)agrariërs, grondbeleggers, projectontwikkelaars, e.d.) zoeken meestal naar een winstgevende exploitatie van hun grond. Rond de grote steden worden zij geconfronteerd met de grote vraag naar volkstuinen terwijl de boeren daar hun agrarische bedrijfs-

voering bedreigd zien door stedelijke ontwikkelingen.
Dit leidt tot de veronderstelling, dat de particuliere verhuur van volkstuinen rond de grote steden wellicht nu al meer voorkomt dan elders, maar zeker in de toekomst een (nog) belangrijkere rol kan gaan vervullen.

3. ORGANISATIEVORM

Het aantal volkstuinen in Nederland wordt geschat op 160 000 à 180 000. Hiermee correspondeert een oppervlakte van circa 3800 ha. Ongeveer 30 000 volkstuinders zijn lid van één van de 200 plaatselijke volkstuindersverenigingen, die zijn aangesloten bij het AVVN. Daarnaast zijn er circa 50 000 volkstuinders aangesloten bij plaatselijke verenigingen, die niet zijn aangesloten bij het AVVN. De overige tuinders, 80 000 à 100 000, zijn niet georganiseerd in een vereniging (MIN. L en V, 1984).

De organisatiegraad van de volkstuinhuurders vertoont regionale verschillen. In de 3 noordelijke pronvicies en Noord- en Zuid-Holland is deze duidelijk groter dan in de rest van Nederland. In de laatste 2 provincies zijn het vooral de gemeenten met meer dan 100 000 inwoners, die het aandeel leveren voor de hoge score aan complexen met een civielrechtelijke binding tussen de huurders van de tuinen.

In Friesland heeft 70% van de volkstuineenheden een verenigingsstructuur. Slechts één enkele daarvan is aangesloten bij het AVVN. Per inwoner staat in Friesland 3,5 m^2 volkstuingrond ter beschikking, waarvan 2,5 m^2 georganiseerd (COVF, 1984).
In Drenthe is circa 17% van de geregistreerde volkstuindersverenigingen aangesloten bij het AVVN (GAZENDAM, 1984).
In Noord-Brabant treft men in slechts 35% van de gemeenten één of meerdere verenigingen aan, waarvan maar een klein deel is aangesloten bij het AVVN. Dit laatste vindt zijn oorzaak in het feit, dat men de contributie te hoog vindt in verhouding tot de geboden diensten. Bovendien veronderstelt men zelf de vereiste deskundigheid in huis te hebben (RRNL, 1982).

Uit het voorgaande blijkt, dat lang niet alle volkstuinen in verenigingsverband geëxploiteerd worden, terwijl een vereniging

bij uitstek geschikt is om de belangen van de volkstuinders te behartigen, zoals bijvoorbeeld het verkrijgen van een permanente status. Deze is niet alleen onderhandelingspartner voor de gemeente, zij kan ook met particulieren onderhandelen over de verhuur van gronden.
Andere taken of functies van een vereniging zijn:
- het regelen van de aanleg en het onderhoud van centrale voorzieningen
- het uitoefenen van toezicht op het onderhoud van de tuinen
- het centraal inkopen van tuinbenodigdheden
- het organiseren van tentoonstellingen, voorlichtingsbijeenkomsten e.d.
- de voorlichting over het kweken van gewassen.
(RRNL N-BR., 1982).

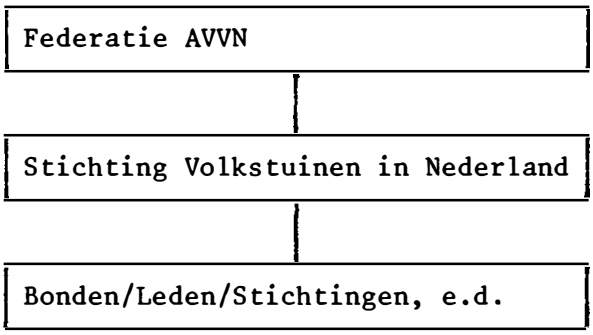
Het georganiseerd zijn in een vereniging is nog geen garantie voor goed functionerende complexen.
In Friesland bijvoorbeeld klassificeert ruim 1/3 van de plaatselijke organisaties zijn contacten met de gemeente als matig tot slecht. De problemen komen vooral voort uit de opgelegde tijdelijke bestemming van de diverse complexen, de te hoge huurprijs die door sommige gemeenten wordt verlangd en door overige belemmeringen van planologische aard, zoals de hoogte van de opstallen, de verplichting van een waterregulatiesysteem, de aanleg van een boomsingel, enz. (COVF, 1984).

Het AVVN merkt op, dat het verenigingsleven de laatste jaren sterk veranderd is. Het solidariteitsgevoel is sterk afgenomen. De verbondenheid met de vereniging is beperkt. Binnen de verenigingen treedt een zekere individualisering op. De belangen liggen anders dan vroeger. Er worden dan ook vraagtekens gezet bij de functie van bijvoorbeeld het verenigingsgebouw. Is het de investering waard of zijn andere investeringen belangrijker. Het gezamenlijk onderhoud en dergelijke is nog wel van de grond te krijgen, maar de basis daarvoor wordt minder breed. Nieuwe verenigingen worden dan ook steeds minder uit sociale overwegingen opgericht, maar meer ter behartiging van de belangen van de volkstuinders (HOENTJE, 1985).

Het AVVN zet zich, als overkoepelend orgaan van de volkstuindersverenigingen in Nederland, in om de volkstuinders te organiseren in plaatselijke verenigingen. Bovendien tracht zij het functioneren van deze verenigingen te optimaliseren.

Het AVVN is een organisatie met alleen verenigingen als leden. Een

nieuw fenomeen in het volkstuinwezen zijn de tuingroepen. Deze hebben een beperkte rechtsbevoegdheid. Het AVVN verzorgt in zo'n geval de financiering en verhuurt direct aan individuen binnen de gemeente. Zij neemt de taken van een vereniging over. Deze tuingroepen komen binnen in een stichting, bijvoorbeeld een dochter van de AVVN.
Onderstaand schema geeft een beeld van de hiërarchische opbouw van organisaties, betrokken bij het volkstuinieren.

De bestuursstructuren bond, vereniging, federatie, stichting, e.d. verschillen in rechtspersoonlijkheid en gebondenheid c.q. vrijheid ten opzichte van de organisatie.

In de Randstad heeft het verenigingsverband de grootste aandacht. Daar is het verzadigingspunt nagenoeg bereikt. Het stichtingsverband kan wellicht elders beter van de grond komen (HOENTJE, 1985).

Naast het al of niet georganiseerd zijn in een vereniging kan onderscheid gemaakt worden tussen tuinders, die in verband met het volkstuingebruik civielrechtelijk verbonden zijn met de overheid (meestal de gemeente) en tuinders, die een verbintenis zijn aangegaan met een particulier.

Het overgrote deel van de in Nederland beschikbare volkstuingrond is gemeentelijk eigendom (AVVN, 1984).

In bijvoorbeeld de provincies Friesland en Drenthe geldt dit voor respektievelijk 85% en 78% van de complexen (COVF, 1984 en GAZENDAM, 1984).
Meestal wordt het hele terrein, inclusief paden, sloten, en dergelijke verhuurd aan een vereniging, die ook het beheer krijgt opgedragen (STICHTING RECREATIE, 1978).

Een voorbeeld ter illustratie.
De gemeente Leiden verhuurt alle complexen aan de Leidse Bond van Amateurtuinders op grond van het bruto-areaal op contractbasis. De laatste tijd levert de gemeente de nieuwe complexen bijna kant en klaar op. Zij verhuurt aan de Bond en heeft naast het geven van een bescheiden subsidie geen bemoeienis met de complexen. Het onderhoud komt voor rekening van de Leidse Bond en de tuinverenigingen. De Directie Groen en de Directie Sport en Recreatie verlenen hierbij hand- en spandiensten en controleren de onderhoudstoestand van de complexen.

Ook de NS heeft verspreid over het hele land volkstuinen in eigendom. De verhuur is niet gestructureerd of georganiseerd en vindt in het algemeen plaats op jaarbasis.
Aan het NS-personeel wordt vaak 'om niet' een tuin in gebruik gegeven (HOENTJE, 1985).

Na realisering van de volkstuincomplexen kunnen deze geëxploiteerd worden door de overheid of door een vereniging. Volgens MICHIELSSENS (1981) is het wenselijk, dat de percelen verhuurd worden en niet verkocht. Dan zijn er meer garanties voor een degelijk onderhoud. Wordt een tuintje niet meer benut, dan krijgt dat stukje grond geen speculatief karakter, maar is er plaats voor iemand anders.
Door enkel te verhuren zijn er bovendien meer mensen voor wie de mogelijkheid tot volkstuinieren openstaat. Zouden de percelen verkocht worden, dan komen de financieel minder draagkrachtigen minder aan bod. Zij hebben de middelen niet om in een stuk grond te investeren (MICHIELSSENS, 1981).

4. DE VOLKSTUINCOMPLEXEN, NADER BESCHOUWD

4.1. Algemeen

Bij de inrichting van volkstuincomplexen dient met een uitgebreid wensenpakket rekening gehouden te worden. Deze wensen c.q. eisen hebben ondermeer betrekking op:
- de locatie
- de ontsluiting
- de kwaliteit van de grond

- de waterhuishouding
- het voorzieningenniveau, bestaande uit onder andere parkeerruimte, speelmogelijkheid, paden, padafscheidingen, verenigingsgebouw, waterleiding, toiletten, electriciteit en gas, riolering, etc. (STICHTING RECREATIE, 1978).

Indien mogelijk moet een nieuw volkstuincomplex aan de volgende voorwaarden voldoen:
- ligging in de directe omgeving van de woonkern
- het terrein mag geen langgerekte vorm hebben
- goede samenstelling van de grond
- behoorlijke ontwatering
- bereikbaarheid per vrachtauto
- permanent karakter (BLOKSMA, 1965).

In het rapport 'Door de tuin geleid' (1977) worden hieraan de volgende eisen toegevoegd:
- de maximale fietsafstand van 15 minuten tussen het complex en de woonwijk
- de weg naar het terrein moet, in verband met de integraal recreatieve functie van het complex prettig te bewandelen zijn
- het terrein moet rustig gelegen zijn
- het terrein mag geen te zware eisen stellen aan de bodem
- indien mogelijk, moeten de complexen gecombineerd worden met andere recreatievoorzieningen, zoals bijvoorbeeld sportvelden, speelweiden of een park.

4.2. De locatie

De meest ideale locatie voor een volkstuinencomplex is afhankelijk van het type complex. De ligging is namelijk bepalend voor de aard en functie ervan.
Meer verblijfsgerichte tuinen kunnen verder van de woning liggen dan nutstuinen, omdat men bij dit laatste type korter, maar veelvuldiger naar de tuin gaat. Bij openbaar toegankelijke complexen is een meer centrale ligging voor wandelaars wenselijk (PROJECTGROEP VOLKSTUINEN LH, 1984).

Het AVVN stelt de richtlijnen voor de lokalisering van volkstuincomplexen afhankelijk van het type complex:
- dagrecreatieve tuinen zonder gebouw(en): in de binnenrand van de stad (reistijd circa 5 minuten per fiets)
- dagrecreatieve tuinen met gebouw(en): in de overgangszone van de binnenrand naar de buitenrand van de stad (reistijd circa 15 minuten met de fiets)
- verblijfsrecreatieve tuinen met gebouw(en): in de overgangszone naar het landelijk gebied
(AVVN, 1984).

De voorkeur van de tuinders gaat uit naar de rand van de stad, buiten de woonbebouwing. Het merendeel van hen vindt een reistijd van 20 à 25 minuten per fiets overeenkomend met 5 à 6 km nog juist acceptabel (VAN DEN BIGGELAAR, 1980).
De stadsrand lijkt de meest ideale vestigingsplaats.
Opname in de woonbebouwing werkt dichtheidsverlagend en onttrekt publieke ruimten aan het algemeen gebruik, terwijl anderzijds de belangstelling voor tuinen kleiner wordt, naarmate de afstand tussen de woning en de tuin groter wordt (HÜNER, 1979). Bovendien heeft realisatie in de stadsrand het voordeel, dat de aansluitingskosten op openbare nutsvoorzieningen beperkt kunnen blijven (VAN DEN BIGGELAAR, 1980).
In de stadsrand zijn volgens het AVVN voldoende mogelijkheden voor de aanleg van volkstuinen. Daar zijn wegens 'overplanning' nog onbenutte gronden, waaraan een maatschappelijke nutsfunctie toegekend moet worden.

Volkstuinen krijgen tot nu toe vaak overhoekjes in het stedelijk gebied toegewezen. De bodemkundige geschiktheid of ontsluiting spelen nauwelijks een rol van betekenis (STICHTING RECREATIE, 1978).
Vele volkstuinen liggen nog geïsoleerd in de stadsrandzone, waar hun continuïteit vanwege de druk vanuit andere vormen van ruimtegebruik vaak niet verzekerd is. Tegenover de eerdergenoemde voordelen van een locatie in de stadsrand staat het nadeel van een planologische onzekerheid. Aan de rand van de bebouwing zijn de complexen veelal overgeleverd aan het vrije spel der planologische krachten.
In 's-Hertogenbosch bijvoorbeeld gaat dit op voor ongeveer de helft van de volkstuinen (GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH, 1980).
Door gedwongen verschuivingen is de afstand tussen de woning en de

tuin in de loop der jaren toegenomen (RRNL, 1982). Isolatie en daarmee een slechte bereikbaarheid zijn vaak het gevolg.

In Drenthe ligt 56% van de complexen buiten de bebouwde kom of aan de rand daarvan. De overige 44% ligt binnen de bebouwde kom. Dit betreft 32,4% van het georganiseerde volkstuinareaal (COVF, 1984). Bij het AVVN bestaat de indruk, dat nieuwe volkstuincomplexen steeds centraler komen te liggen. Nutstuinen worden in de directe nabijheid van de woning aangelegd; verblijfsrecreatieve complexen vaak op grotere afstand (HOENTJE, 1985).

4.3. De bodemgesteldheid

Het meest geschikt voor volkstuinen als bodemgebruik zijn groeikrachtige gronden met een groot vochthoudend vermogen, die het gehele jaar door gemakkelijk te bewerken zijn.
Een groeikrachtige grond is wenselijk, omdat een amateurtuinder snel resultaat wil zien.
De gemakkelijke bewerkbaarheid is gewenst, omdat alle werkzaamheden met handkracht uitgevoerd moeten worden. Gronden met een hoog gehalte aan humus zijn in het algemeen gemakkelijk te bewerken.

In geval van katteklei in de ondergrond dient er rekening mee gehouden te worden, dat dit materiaal niet door grondbewerkingen ten behoeve van de aanleg omhoog gehaald wordt. Er dient voldoende bovengrond (± 25 cm) boven dit materiaal aanwezig te blijven (STIBOKA, 1976).

In verband met het veelvuldig gebruik mag de grond niet slemp- of droogtegevoelig zijn (PROJECTGROEP VOLKSTUINEN LH, 1984).

Naast de eisen, die de volkstuinder aan de grond stelt, dient het hier vermelding, dat dezelfde tuinder door een jarenlange bemesting met vooral organische mest van plantaardige en dierlijke afkomst een positieve invloed heeft op de kwaliteit van de grond.

4.4. De waterhuishouding

De ontwatering dient zo te zijn, dat de gewassen in het groeiseizoen geen hinder zullen ondervinden van waterovelast. Een drooglegging van 40 cm is gewenst.

In verband met de noodzakelijke grondbewerkingen is een voldoende drooglegging van het terrein nodig. Het is daarom raadzaam vooraf slo-

ten te graven of uit te diepen tot ca. 1,20 m-mv. Ook egalisatie kan gewenst zijn (STIBOKA, 1976).

Met betrekking tot de waterbeheersing worden wel de volgende wensen geformuleerd:

- in geval van vruchtbomen: een voldoende diepe ontwatering van circa 80 cm
- een goede afwatering
- de mogelijkheid van waterinlaat, afhankelijk van de grondsoort
- een goede waterkwaliteit

  Om de waterkwaliteit te verbeteren kan de mogelijkheid tot doorspoeling gewenst zijn (PROJECTGROEP VOLKSTUINEN LH, 1984).

4.5. De complex- en tuinoppervlakte

De gemiddelde grootte van een volkstuin is, afhankelijk van het type volkstuin, 150 à 350 m^2 (MIN. LV, 1984).

De dagrecreatieve tuinen, waarop overwegend groenteteelt voorkomt, zijn beduidend kleiner dan de verblijfstuinen met overnachtingsmogelijkheid (PROJECTGROEP VOLKSTUINEN LH, 1984).

In 1972 werden langs de spoorwegen in Nederland ongeveer 4000 tuinen van gemiddeld 330 m^2 aangetroffen (ZANTKUYL, 1974).

De gemiddelde complex- en tuinoppervlakte vertoont regionaal duidelijke verschillen.
In Friesland ligt het merendeel van de tuinen tussen de 100 en 250 m^2, met een gemiddelde van circa 200 m^2. De complexen zijn er voor circa 70% groter dan 1 ha (COVF, 1984).
Ten opzichte van de Nederlandse situatie zijn de complexen in Noord-Brabant vrij klein. Ditzelfde geldt ook voor de tuinoppervlakte (zie tabel 6).

De complexen in Den Bosch komen sterk overeen met de Brabantse. De tuinoppervlakte is er iets geringer. De volkstuinder in Den Bosch heeft netto 173 m^2 volkstuingrond ter beschikking en bruto 238 m^2 (GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH, 1980; RRNL N-BR., 1982).

Ook de complexen en tuinen in Drenthe zijn relatief gering van omvang (zie tabel 7).

Tabel 6. Vergelijking van de complex- en tuingrootte in Noord-Brabant en in Nederland.

Grootte complexen	Noord-Brabant	Nederland
<100 tuinen	80%	40%
100 - 200 tuinen	15%	40%
>200 tuinen	5%	20%
Gem. tuinaantal/complex	60	135
Gem. netto tuinoppervlakte (m^2)	200	257

Uit: De volkstuinproblematiek in Noord-Brabant, 1982.

Tabel 7. Overzicht van de grootte van de complexen in Drenthe.

Grootteklassen	Aantal	Totale oppervlakte
0 - 0,49 ha	86	17.20.56 ha
0,50 - 0,99 ha	28	17.58.91 ha
1,0 - 1,99 ha	30	39.30.02 ha
2,0 - 2,99 ha	11	22.99.96 ha
>3,0 ha	4	17.39.30 ha
	159	114.48.75 ha

Uit: Volkstuinieren, volwaardige vorm van vrijetijdsbesteding. GAZENDAM, 1984.

De gemiddelde netto- en bruto-tuingrootte bedraagt in Drenthe 150 m^2 respektievelijk 170 m^2 (GAZENDAM, 1984).

In Leiden zijn de tuinen weer veel groter, namelijk bruto gemiddeld 414 m^2 (LEIDEN, 1984).

Uit het voorgaande kan worden afgeleid, dat de omvang van de volkstuinen grote verschillen vertoont en met name afhankelijk is van de regio en het type tuin.
Ook de gewenste volkstuingrootte loopt sterk uiteen.
In Duitsland (Hannover) variëert deze van 300 tot 500 m^2.

Factoren, die op deze gewenste grootte van toepassing zijn, zijn de leeftijd en de grootte van het huishouden. In dit opzicht sluit een aanbod van tuinen in diverse grootteklassen het best aan bij de wensen van de volkstuinders.
Over de tuinhuisjes is men in het algemeen pas tevreden als deze groter zijn dan 15 m^2 (GRÖNING, 1974).

In Nederland wordt als norm voor de netto- en bruto-tuinoppervlakte 250 m^2 resp. 400 m^2 genomen (VAN DEN BIGGELAAR, 1980). Een tuinoppervlakte van netto 150 m^2 wordt nog wel voldoende verondersteld om een volkstuin te bewerken, maar niet om daarop bovendien een tuinhuis te zetten (STICHTING RECREATIE, 1978). Als minimum breedte voor volkstuinen wordt wel de norm van 10 m gebruikt (RRNL N-BR., 1982).

Aan de op de tuin voorkomende tuinhuisjes worden door het AVVN de volgende richtlijnen gesteld:
- de oppervlakte van het huisje moet kleiner zijn dan 10% van de tuinoppervlakte, met een maximum van 28 m^2
- de maximale lengte bedraagt 6 meter
- het huisje mag geen verdiepingen hebben, hooguit een vliering (PROJECTGROEP VOLKSTUINEN LH, 1984).

Het stellen van een maximale oppervlaktemaat aan de bebouwing biedt de mogelijkheid om te verhinderen, dat volkstuincomplexen uitgroeien tot verblijfsrecreatieterreinen (RRNL, 1982).

Uit het oogpunt van de bestuurbaarheid en het draagvlak van de volkstuindersverenigingen kan men als optimale complexgrootte 200 à 250 volkstuinen aanhouden, overeenkomend met 8 à 10 ha (VAN DEN BIGGELAAR, 1980).
In Noord-Brabant wordt gewerkt met de norm van minimaal 50 à 100 tuinen per complex.
Zantkuyl hanteert als maximumgrootte 300 à 400 tuinen (PROJECTGROEP VOLKSTUINEN LH, 1984).

4.6. Classificaties van volkstuinen

De volkstuinen in ons land vertonen onderling grote verschillen. Op grond van deze verschillen kunnen een aantal typen onderscheiden

worden.
Een indeling kan plaatsvinden naar:
- bestemmingsplancategorie
- eigendomssituatie
- organisatievorm
- recreatieve betekenis
- grondgebruikswijze

Aan de hand van deze indeling worden hier in het kort de voorkomende typen volkstuinen besproken.

Indeling naar bestemmingsplancategorie

De in een gemeente aanwezige volkstuinen behoren in het bestemmingsplan geregeld te worden.
In dat geval wordt het volkstuinieren als een vorm van recreatief gebruik in overeenstemming gebracht met het bestemmingsplan. De mogelijkheid bestaat, dat dit voor een bepaalde termijn gebeurt, zodat onderscheid gemaakt kan worden tussen tijdelijk en permanent als zodanig bestemde volkstuinen. Ook komen volkstuinen voor, die in strijd zijn met het vigerende bestemmingsplan. Het betreft dan gronden, waarop een niet-recreatieve bestemming ligt. Het gaat in dit geval meestal om terreinen met een agrarische bestemming.

Indeling naar eigendomssituatie

Bij deze indeling naar eigendomssituatie wordt volstaan met de vermelding van de belangrijkste categorieën eigenaars. Dit zijn de overheid en de particulieren. In de eerste categorie zijn de gemeenten van grote betekenis en in de tweede zijn dit de (ex-) agrariërs.
Naast de overheids- en particuliere tuinen komen verspreid over het land langs de spoorwegen NS-tuinen voor.

Indeling naar organisatievorm

Hier kan onderscheid gemaakt worden in volkstuinen, die in verenigingsverband geëxploiteerd worden en in volkstuinen, die individueel gehuurd worden. Ook wel georganiseerde respektievelijk ongeorganiseerde volkstuinen genoemd.

Indeling naar recreatieve betekenis

Het belangrijkste onderscheid, dat in dit opzicht vermelding behoeft is het verschil tussen de tuinen, die overwegend een rol spelen voor de dagrecreatie en de volkstuinen, die een meer verblijfsrecreatieve functie hebben.
De eerste categorie volkstuinen omvat tuinen, waarop geen huisje aanwezig is, dan wel een huisje waarin niet overnacht mag worden. Bij de tweede categorie gaat het om huisjes met een overnachtingsmogelijkheid.

Indeling naar grondgebruikswijze

De indeling, die hier wordt beoogd, is visueel het duidelijkst aantoonbaar.
Tuinen, waarop overwegend groenten en aardappelen verbouwd worden (groentetuin ofwel nutstuinen) kunnen goed onderscheiden worden van de siertuinen, waarop voornamelijk siergewassen als bloemen, heesters, en dergelijke worden gekweekt. De combinatietuin is een mengvorm van deze twee tuintypen.

Het zal duidelijk zijn, dat deze indelingen door elkaar heen lopen en dat er verbanden tussen bestaan.
De overheidstuinen zijn meestal in een bestemmingsplan verankerd, worden in verenigingsverband geëxploiteerd en hebben, afhankelijk van de regio waarin ze voorkomen, een meer verblijfsrecreatief karakter.
De partikuliere tuinen zijn daarentegen veelal niet geregeld in een bestemmingsplan. Ze worden individueel gehuurd en voornamelijk gebruikt voor de teelt van aardappelen en groenten.

Momenteel bestaat er nog geen duidelijk beeld van de aard en het voorkomen van de onderscheiden volkstuintypen in Nederland. Wel is duidelijk, dat hierin grote regionale verschillen optreden. Middels de verwerking van een door het ICW gehouden enquête onder alle gemeenten in Nederland wordt gestreefd naar completering van dit beeld.

4.7. Het voorzieningenniveau

Het voorzieningenniveau op de diverse complexen loopt sterk uiteen en is afhankelijk van het type tuin en vooral ook van het al of niet aanwezig zijn van een huisje op de tuin. De aanwezigheid van tuinhuis-

jes doet een behoefte ontstaan aan een riolering, een waterleiding en gas en elektriciteit voor iedere tuin.

Naast deze voorzieningen op de individuele tuinen komen ook openbare voorzieningen voor, zoals een verenigingsgebouw, loods(en), paden, parkeer- en groenvoorzieningen, speelgelegenheden, en dergelijke (RRNL N-BR., 1982; STICHTING RECREATIE, 1978).
Ook de planologische status van een complex is van invloed op het voorzieningenniveau.
Zo neemt bijvoorbeeld in Friesland het voorzieningenniveau van de complexen toe met de grootte van de volkstuindersorganisaties en ook met een meer permanente bestemming van het grondgebied (COVF, 1984).

4.8. Integratie van volkstuincomplexen

Er is grote behoefte aan volkstuingrond, zeker in verstedelijkte gebieden. Omdat in dergelijke gebieden een grote konkurrentie om de schaarse grond plaatsvindt, zou de grond voor meerdere doeleinden tegelijk ingericht moeten worden. Dit wordt ook wel integratie genoemd.

Met betrekking tot volkstuinen is integratie op twee manieren te bereiken. Enerzijds door het openbaar toegankelijk stellen van volkstuincomplexen. Anderzijds kan men recreatiegebieden, bijvoorbeeld bossen, voor meerdere gebruikers geschikt maken door er volkstuinen in aan de leggen. In dit laatste geval laten kleinere complexen zich in het algemeen gemakkelijker integreren dan grotere (VAN DER POUW KRAAN, 1971).

Ruim 40% van de complexen in Nederland is reeds opgenomen in een recreatiegebied (ZANTKUYL, 1974).
Bij de aanwezigheid van goed aansluitende wandelpaden, verspreid liggende ingangen en extra voorzieningen trekken deze geïntegreerde complexen meer wandelaars dan wanneer deze niet zijn opgenomen in stedelijke groenvoorzieningen. Het karakter van de tuinen is ook van invloed op de mate van medegebruik. Op complexen met tuinhuisjes is de aantrekkingskracht groter (PROJECTGROEP VOLKSTUINEN LH, 1984).
Door openstelling van de complexen kunnen meer mensen van de voorzieningen profiteren. De volkstuinen krijgen hierdoor een 'hardere' bestemming. Er zijn namelijk meerdere belangen bij het behoud van zo'n complex betrokken, hetgeen als politiek argument gebruikt kan worden in de besluitvorming.

Aan de openbaarheid van de volkstuincomplexen kleven ook een aantal bezwaren. Het grootste probleem is diefstal en vandalisme. Een aantal volkstuinders op groentetuincomplexen pleit in verband hiermee voor een permanente of tijdelijke afsluiting van het complex voor buitenstaanders. Op recreatietuincomplexen leeft deze gedachte minder sterk. Dit kan mogelijk verklaard worden, doordat er op groentetuincomplexen meer gestolen wordt (PROJECTGROEP VOLKSTUINEN LH, 1984).
Wellicht is dit er ook de reden van, dat in Den Bosch 93% van de tuinders bezwaar heeft tegen openstelling (GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH, 1980). Voor de meeste tuinders worden deze bezwaren echter gecompenseerd door de daaraan verbonden voordelen. Tuinders vinden het in het algemeen prettig, wanneer wandelaars belangstelling tonen voor de tuin en/of een praatje komen maken (GRÖNING, 1974; VAN DEN BIGGELAAR, 1981; PROJECTGROEP VOLKSTUINEN LH, 1984).

Volkstuinen waarborgen een grote afwisseling in de groenvoorzieningen, waaraan bovendien voor de overheid weinig kosten zijn verbonden. Het onderhoud wordt namelijk door de volkstuinders zelf gedaan. Als zodanig betekent deze vorm van integratie voor gemeenten een besparing op de kosten van openbaar groenonderhoud. Bovendien verhoogt een intensiever gebruik als gevolg van integratie de waarde van de gebruikte oppervlakte grond (PROJECTGROEP VOLKSTUINEN LH, 1984).

In welke mate integratie daadwerkelijk economisch aantrekkelijk is, zal een kosten-baten-analyse uit moeten wijzen.
De volkstuinders hebben er zelf geen financiële voordelen van. Hooguit kan langs deze weg misschien in een enkele geval subsidie verkregen worden. In Arnhem bijvoorbeeld kon een complex tot stand komen dankzij een subsidie voor bovenwijkse groenvoorzieningen.

4.9. Conclusie

Uit het voorgaande blijkt, dat de kenmerken van de volkstuincomplexen sterk uiteenlopen en vaak afwijken van de als ideaal beschouwde situatie.
Een volkstuincomplex onstaat onder invloed van de vraag- en aanbodsituatie en de planologische mogelijkheden. Het type complex, dat uiteindelijk gerealiseerd wordt, is sterk bepalend voor kenmerken als het voorzieningenniveau en de volkstuinoppervlakte. Ook het al of niet per-

manente karakter van het complex is hierop van invloed.
De onderscheiden kenmerken hangen nauw met elkaar samen.

In de van gemeentewege aan verenigingen verhuurde complexen is in het algemeen veel geïnvesteerd. Behalve voorzieningen op de individuele tuinen worden daar ook centrale voorzieningen aangetroffen, welke recreatieve mogelijkheden bieden voor de volkstuinder en de niet volkstuinder. Hiermee samenhangend is de netto als volkstuin te gebruiken oppervlakte van dergelijke complexen relatief gering. Daartegenover staat een fraai uiterlijk.
De door partikulieren verhuurde, niet in verenigingsverband geëxploiteerde volkstuinen zijn meestal eenvoudig van karakter.
Huisjes komen nagenoeg niet voor. Indien er al opstallen aanwezig zijn, dan is hierin nauwelijks geld geïnvesteerd. De tuinen worden overwegend voor de teelt van groenten, aardappelen en soms bloemen gebruikt.

5. ENKELE ASPECTEN VAN HET VOLKSTUINGEBRUIK

5.1. Algemeen

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste kenmerken van de volkstuinders besproken. Dit betreft zowel persoonlijke kenmerken, zoals bijvoorbeeld de leeftijd, het opleidingsniveau en het beroep, als kenmerken van de woonomgeving, zoals woningtype, tuinbezit, afstand tussen de woning en de tuin.
Daarnaast komen nog aspekten aan de orde als:
- de motieven voor het volkstuingebruik
- de vervoerswijze naar de volkstuin
- de frequentie en de duur van het tuinbezoek (sociale kontakten)
- de ideeën c.q. wensen van de tuinders.

5.2. De leeftijd en het beroep

Voorheen leefde bij velen de gedachte, dat het volkstuinieren vooral door bejaarden en werklozen bedreven werd (VAN DE POUW KRAAN, 1978 en STICHTING RECREATIE, 1978). Zij hadden de tijd voor deze tijdsintensieve vorm van recreatie. Wellicht genoot het volkstuinieren vroeger inderdaad vooral belangstelling bij bejaarden en bij lagere en

middelbare beroepsgroepen.

Momenteel zijn echter bijna alle leeftijdscategorieën vanaf 25 à 30 jaar vertegenwoordigd en is er sprake van een vrij normale doorsnede van de beroepsgroepen (AVVN, 1984). Uiteraard treden er in dit opzicht regionale verschillen op. Deze hangen voor een deel samen met de mate van doorstroming en daarmee met de plaatselijke ontwikkelingen in het volkstuinareaal. Heeft men zich eenmaal als tuinder gevestigd, dan trekt men zich nl. slechts langzaam uit het volkstuinwerk terug (GEMEENTE UTRECHT, 1977).

In Hannover in Duitsland ligt het aandeel zestig-plussers met een volkstuin duidelijk hoger dan dit aandeel in de totale mannelijke bevolking (GRÖNING, 1974). Een mogelijke verklaring hiervoor is de geringe doorstroming onder de volkstuinders. In Den Bosch is de leeftijdscategorie 41-60 jaar oververtegenwoordigd en zijn de jongeren (onder de 31 jaar) ondervertegenwoordigd. De leeftijd varieert in deze stad per vereniging. In de oudste vereniging ligt de gemiddelde leeftijd boven de 50 jaar, terwijl deze in de jongste vereniging 40 jaar is (GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH, 1980).
In Lelystad, waar de volkstuin in verband met de geringe ouderdom van de stad nog een jong fenomeen is, vindt men onder de volkstuinders een oververtegenwoodiging van de categorie 35-44 jaar. Deze leeftijdsopbouw kan mogelijk verklaard worden uit het voorkomen van veel jonge mensen in Lelystad en uit de gunstige aanbodsituatie, waardoor ook jongeren toegang krijgen (HÜNER, 1979).

Met betrekking tot het beroep en de opleiding van de volkstuinders kan opgemerkt worden, dat de volkstuinders uit Drenthe te beschouwen zijn als een normale doorsnede van de bevolking (GAZENDAM, 1984).

In Noord-Brabant wijkt het opleidingsniveau van de tuinders daarentegen af van het provinciaal gemiddelde. De middengroepen zijn er duidelijk oververtegenwoordigd (RRNL N-BR., 1982).
Van de volkstuinders in Den Bosch is ruim 25% zonder beroep. Ambtenaren en geschoolde arbeiders zijn de belangrijkst voorkomende beroepscategorieën, respektievelijk omvattend 19 en 14% (GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH, 1980).
Ook in Lelystad bevinden zich onder de tuinders relatief veel ambtenaren. De volkstuin behoort daar tot de stijgende cultuurgoederen. Dit

zijn goederen, die aanvankelijk uitsluitend voorkomen bij mensen van de lagere strata van de maatschappij en nu overgenomen worden door mensen van hogere strata (HÜNER, 1979).
In Hannover in Duitsland vertoont het aandeel volkstuinders met een bepaalde beroepsgroep sterke overeenkomst met datzelfde aandeel in de totale bevolking (GRÖNING, 1974).

5.3. De woonsituatie

De veel gehoorde opvatting, dat wonen in hoogbouw en de behoefte aan een volkstuin positief gecorreleerd zijn, wordt niet eenduidig door onderzoeksresultaten ondersteund. Vaak wordt juist het tegendeel aangetoond.
Wel bestaat er een correlatie tussen het hebben van een kleine of helemaal geen tuin en bezit van een volkstuin (STICHTING RECREATIE, 1978).
Op grond van de thans beschikbare gegevens lijkt de hypothese gewettigd, dat er een samenhang bestaat tussen het niet bezitten van een tuinhuis op de volkstuin en de aanwezigheid van een tuin bij de woning. Zo noemt ZANTKUYL (1974) de functie van de volkstuin met een tuinhuisje ter compensatie van gebreken in de woonsituatie.
Hierna zullen de resultaten van enkele regionale studies worden besproken ter illustratie van de verschillen , die in de woonsituatie aanwezig zijn.
In Drenthe is het geen zeldzaamheid, dat huiseigenaren ondanks de aanwezigheid van een grote tuin bij de woning een volkstuin willen hebben. Men wil in dat geval zowel een siertuin als een moestuin (GAZENDAM, 1984).
Van de tuinders in de Noord-Brabantse steden heeft 41% geen of slechts een kleine tuin (kleiner dan 25 m^2) bij huis.
Voor tuinders in de overige gemeenten in deze provincie is dit 14,5% RRNL N-BR., 1982). In Den Bosch beschikt 80% van de volkstuinders over een ééngezinswoning. Ten opzichte van andere Brabantse steden, waar dit percentage 62,5% bedraagt, is de woonsituatie van de Bossche tuinders dus gunstig (GEMEENTE 's-HERTOGENBOSCH, 1980).
Evenals in andere Brabantse steden is er in Den Bosch een ondervertegenwoordiging van hoogbouwbewoners onder de volkstuinders (GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH, 1980).

In Lelystad is de woonsituatie van de volkstuinders zelfs nog gunstiger. Daar woont 97% van de tuinders in een ééngezinswoning. Dit komt ongeveer overeen met de situatie van de niet-tuinders in deze stad. Een hoog volkstuinbezit kan hier dus niet verklaard worden uit de woonsituatie. Evenmin dient de volkstuin hier als vervanging voor het ontbreken van een tuin bij de woning (HÜNER, 1979).
In Hannover zijn de woonomstandigheden voor de volkstuinders slechter dan voor de niet-tuinders. Ze komen voornamelijk uit dichtbebouwde woongebieden (flats, etagebouw) met weinig openbare, vrije ruimten en hebben in het algemeen minder woonoppervlakte en minder kamers ter beschikking (GRÖNING, 1974).

5.4. De afstand en vervoerswijze

De (brom)fiets is een belangrijk vervoermiddel, dat regelmatig wordt gebruikt om naar de tuin te komen. Daarnaast is ook de auto van belang (ZANTKUYL, 1974).
Het veelvuldig gebruik maken van de fiets en de bromfiets kan mogelijk verklaard worden door de veelal korte afstand tussen de tuin en de woning. In Noord-Brabant bijvoorbeeld woont circa 50% van de volkstuinders minder dan 2 km van de tuin (RRNL N-BR., 1982).
In Den Bosch is bijna 75% van de tuinders binnen een kwartier op de tuin. Ruim tweederde gaat dan ook te voet of met de fiets (GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH, 1980).
Niet in alle gemeenten is de auto van ondergeschikte betekenis. In Lelystad maakt 58,8% van de volkstuinders meestal gebruik van de auto om de volkstuin te bezoeken. Dit terwijl 86,7% een auto bezit. Dit hoge autogebruik is een typisch Lelystads verschijnsel en hangt samen met de aanwezigheid van alleen groentetuinen, die transport van gereedschappen en geoogste produkten nodig maken (HÜNER, 1979;

5.5. De frequentie en duur van het tuinbezoek

De volkstuin vervult als object van gezinsrecreatie een belangrijke functie. Het is een belangrijke ontmoetingsplaats, waar hele gezinnen naar toe trekken. Het tuinhuis vervult hierbij een duidelijke rol. De groente- en bloementuinen zonder tuinhuis worden even regelmatig, doch relatief korter bezocht dan de dagrecreatieve tuinen met tuinhuis

en de verblijfsrecreatieve tuinen (ZANTKUYL, 1974 en MAAS, 1974).
Het sociale kontakt op de volkstuincomplexen wordt meestal als zeer positief ervaren. Voor buitenlandse werknemers, etnische minderheidsgroepen en dergelijke blijkt de volkstuin bovendien een sociaal integratiekader te vormen. Dit geldt in feite ook voor de jongere en oudere werklozen, WAO-ers, AOW-ers, die de volkstuin tevens zien als een middel om structuur aan de dagindeling te geven.
In veel gevallen werken vrouwen op de volkstuin, hoewel het aantal, dat zelfstandig een volkstuin huurt, zeer gering is (GAZENDAM, 1984).

Uit onderzoek in Noord-Brabant blijkt, dat gemiddeld slechts 21% van de ondervraagden zonder gezinsleden naar de tuin gaat. De eerder gedane opmerking, dat volkstuincomplexen een belangrijke sociale functie vervullen wordt hierdoor ondersteund. Zeker als het complex ook opengesteld wordt voor bezoekers.
Van de tuinders bezoekt 20% de tuin dagelijks, 51% 3 of meer keer per week, 26% 1 à 2 keer per week en slechts 3% komt minder (RRNL N-BR., 1982).
In Den Bosch komt ruim 1/3 van de tuinders dagelijks op de tuin, terwijl 60% meermalen per week de volkstuin bezoekt (GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH, 1980).
In Lelystad bezoekt 77,7% van de volkstuinders de tuin tussen mei en september minimaal 2 maal per week. Deze frequentie is sterk afhankelijk van de teelt op de tuin. Het gezinsbezoek geeft aan, dat de familiale samenwerking hier niet zo groot is. Op de volkstuin in Lelystad is nauwelijks sprake van diepgaande sociale kontakten. Dit komt wellicht door het ontbreken van een tuinhuisje en het type tuin (HÜNER, 1979).
In Hannover neemt de bezoekfrequentie van volkstuinfamilies en hun verwanten bij een afstand tussen de woning en de tuin van meer dan een half uur sterk af (GRÖNING, 1974).

5.6. De functie van de volkstuin

De ligging van een volkstuincomplex is in belangrijke mate bepalend voor de aard en functie ervan. De volkstuin vervult, zoals in de vorige paragraaf is opgemerkt, een belangrijke functie voor de gezinsrecreatie. Er is een groot aantal motieven voor het gebruik van een volkstuin.

De meest voorkomende zijn:

- vorm van vrijetijdsbesteding

  Mensen hebben lichaamsbeweging nodig. De werkzaamheden op de tuin zijn uiteenlopend, zodat men het niet snel als een sleur gaat beschouwen. Bovendien is men in de open lucht en kan men zelf zijn werkritme bepalen. Volkstuinieren is behalve een vorm van aktieve recreatie ook gezond en nuttig. Het geeft ontspanning en rust.

- middel tot kontakt met de natuur

  Veel mensen hebben in hun dagelijkse leefwereld geen voeling meer met de natuur. Zij ervaren nauwelijks nog de wisseling van de seizoenen. Een volkstuin is het middel bij uitstek om het verband te zien tussen klimaat, planten en insectenwereld. Met name voor kinderen is het belangrijk de evolutie te leren kennen van zaad naar plant, hoe uit een larve een vlinder geboren wordt, enz.

- compensatie voor een ongunstige woonsituatie

  Onze woonomgeving ondervindt steeds meer de gevolgen van de verstedelijking. Zoals in paragraaf 5.3. reeds is beschreven, is er in veel gevallen relatief weinig groen aanwezig. Het kontakt met de buitenruimte is voor een groot deel van de stedelijke bevolking verstoord.

  De volkstuin heeft in dit opzicht het voordeel, dat men zich op zijn eigen stukje grond kan ontspannen in een totaal andere,minder stedelijk aandoende omgeving. Men is weg uit de dagelijkse sleur.

- middel tot sociaal kontakt

  In paragraaf 5.5. is de sociale functie van de volkstuin ter sprake gekomen. In het algemeen is het zo, dat gemeenschappelijke interesse snel uitnodigt tot een praatje. Rangen en standen hebben daarbij de neiging te vervagen. Iedereen is immers tuinder en recreant.

- opbrengst

  Op een ruime meerderheid van de groentetuinen wordt verdiend. Dit is in sommige gevallen de belangrijkste reden voor de huur ervan, vooral bij de lagere beroepscategorieën (HÜNER, 1979).

  Slechts 6,1% van de groentetuinders in Lelystad heeft meer kosten dan opbrengsten.

  Het telen van onbespoten groenten is in dit opzicht vermeldenswaardig (MICHIELSSENS, 1981).

5.7. Conclusie

Anders dan vroeger zijn nu alle leeftijdscategorieën vanaf 25 à 30 jaar en alle beroepsgroepen betrokken bij het volkstuinieren.
De verdeling van de volkstuinders over deze categorieën verschilt per regio en is afhankelijk van de bevolkingsopbouw daarvan. Ook hangt dit samen met de mate, waarin de volkstuinders doorstromen. Is men eenmaal volkstuinder, dan blijft men dat in het algemeen ook voor een lange periode. In dit opzicht is de doorstroming dus gering. Deze wordt positief beïnvloed door de aanleg van nieuwe complexen.
Samenhangend met de uiteenlopende redenen, waarom men een volkstuin wenst, varieert de behoefte aan een volkstuin van een bepaald type sterk. Of in relatie hiermee een éénduidig verband bestaat tussen de kenmerken van de volkstuinders en het type volkstuincomplex is onbekend. Onderzoek hiernaar zou dit moeten uitwijzen.

6. FINANCIËN

6.1. Algemeen

Grond is in het algemeen een uitermate schaars goed. Er vindt vanuit een groot aantal sectoren konkurrentie plaats om deze grond. Bij het toedelen ervan moet met diverse belangen rekening gehouden worden.
Bij bepaalde vormen van grondgebruik wordt een deel van de kosten van grondverwerving en inrichting gedekt door gemeenschapsgelden om tot een acceptabele huurprijs te komen.
Door de economische recessie zijn de gemeentefinanciën echter sterk teruggelopen. Vele gemeenten zijn daardoor genoodzaakt om de prioriteitsstelling binnen hun takenpakket te herzien. Het economisch nut van de te verrichten aktiviteiten krijgt meer accent ten koste van het maatschappelijk nut.
Voor volkstuinen kan dit zich manifesteren in een afbouw van de gemeentelijke middelen, die ter beschikking gesteld kunnen worden aan volkstuinen. Dit kan enerzijds resulteren in een verminderde dan wel goedkopere aanleg van volkstuincomplexen en anderzijds in het doorrekenen van een groter deel van de aanlegkosten in de huurprijzen (kostendekkende exploitatie).

Door het dalende besteedbaar inkomen enerzijds en de verhoging van de huurtarieven anderzijds dreigt een deel van het manifeste tekort aan volkstuinen weg te vallen en dreigt een selectie onder de (kandidaats) volkstuinders, waarbij het besteedbaar inkomen als selectiecriterium gaat functioneren.
Vaak heeft een gemeente wel grond ter beschikking voor volkstuinen, maar wordt men behalve met een bestemming, die zich tegen de nieuwe wijze van grondgebruik verzet, geconfronteerd met hoge financiële lasten, vanwege een opeenstapeling van grondrenteverliezen (AVVN, 1984). De ontwikkeling in de richting van verblijfstuinen zal een prijsopdrijvend effect hebben op de volkstuinen in verband met de noodzakelijke voorzieningen. In plaats van de *f* 0,10 à *f* 0,30/m^2, die momenteel in diverse gemeenten wordt betaald, is de kans groot, dat wel *f* 6,-/m^2 betaald moet gaan worden. Dit kan tot uitstoting van de huidige gebruikers leiden (VAN GEELEN, 1977).

Met betrekking tot de financiële aspecten van het volkstuingebruik moet onderscheid gemaakt worden tussen enerzijds de kosten en opbrengsten voor de verhuurder en anderzijds die voor de huurder ofwel de volkstuinder zelf.

6.2. De kosten voor de verhuurder

Volkstuinen leveren een hoog sociaal rendement op en voorzien in de stijgende behoefte aan recreatie in en om de woonkern. Voor gemeenten is deze vorm van recreatie zeer aantrekkelijk, omdat het een relatief goedkope vorm van recreatie is (MAAS, 1974). Ondanks het feit, dat beheer en onderhoud in dit geval door de volkstuinders zelf verricht wordt, kunnen de kosten bij de realisering van volkstuincomplexen toch hoog oplopen en zwaar op de gemeentebegroting drukken.

De kostenfactoren kunnen in 4 groepen worden ingedeeld:
- de plankosten: deze zijn vooral van belang, wanneer een complex in het bestemmingsplan wordt opgenomen
- de grondverwervingskosten: deze zijn met name in stedelijke gebieden erg hoog
- de kosten voor ontsluiting, aanleg en inrichting: dit betreft de

kosten voor onder andere de infrastructuur, grondwerken, tuintechnische werken, centrale voorzieningen, en dergelijke
- de exploitatiekosten: dit zijn de kosten voor het beheer en onderhoud van het complex
(STICHTING RECREATIE, 1978).

Bovengenoemde kosten staan in het algemeen niet in verhouding tot de inkomsten, die uit de verhuur worden verkregen.
Om de volkstuinen betaalbaar te houden voor alle categorieën van de bevolking, is een onrendabele exploitatie onvermijdelijk. Aangezien de gemeentefinanciën echter niet onuitputtelijk zijn, is het in vele gevallen nodig een belangrijk deel van de eerdergenoemde kosten in de huurprijzen door te rekenen. Zowel de verhuurder (in het algemeen de gemeente) als de volkstuinder zijn er daarom bij gebaat, wanneer relatief goedkope volkstuinen in gebruik worden gegeven.
Hiervoor staan een aantal mogelijkheden ter beschikking:
- Er moet goedkope grond beschikbaar komen.
  Het is wellicht zinvol hier op te merken, dat de grond, indien deze in eigendom is van de gemeente, tegen verschillende waarden in gebruik gegeven kan worden. Deze waarden zijn:
  . de boekwaarde: hierin is het renteverlies over een aantal jaren verdisconteerd
  . de oorspronkelijke waarde: in dit geval gaat het om de grondprijs, die bij aankoop is betaald
  . de martkwaarde: dat is de werkelijke waarde op het moment van in gebruikgeving
  . de doorsneewaarde: dit zijn de verwervings- en inrichtingskosten van alle gronden, omgeslagen per ha of per m^2.
- De inrichtingskosten moeten zo laag mogelijk gehouden worden.
- De beheerskosten moeten zo laag mogelijk gehouden worden.

Vooral de beheerskosten, maar in beperkte mate ook de inrichtingskosten kunnen door de zelfwerkzaamheid van de volkstuinders beperkt blijven (AVVN, 1984).

Naast de directe besparingen op inrichtings- en onderhoudskosten zijn er nog een beperkt aantal mogelijkheden om volkstuincomplexen van de grond te krijgen.

Hoewel er geen provinciale en rijkssubsidies bestaan, welke direct gericht zijn op volkstuinen, is toch langs indirecte wegen overheidssteun niet uitgesloten.
In het kader van:
- het 'Bijzonder Regionaal Welzijnsbeleid'
- de Randstedelijke Groenstructuur
- de algemene middelen van het Ministerie van Landbouw en Visserij voor de realisering van recreatievoorzieningen
- de werkgelegenheidsprojecten van het Ministerie van Sociale Zaken

zijn er misschien mogelijkheden om subsidies te verkrijgen (STICHTING RECREATIE, 1978).

De Leidse Bond van Amateurtuinders krijgt van de gemeente een subsidie als bijdrage in de kosten van het algemeen onderhoud aan de complexen. Deze subsidie bedroeg in 1983 en 1984 gemiddeld ongeveer ƒ12,50 per tuin. Het betreft hier een doelgerichte subsidie, die in principe niet aangewend mag worden voor andere financieringen (LEIDEN, 1984).

Aan integratie van volkstuincomplexen in een groter groengebied zijn financiële voordelen verbonden.
Ze zijn goedkoper dan meer geïsoleerde complexen. De kosten voor infrastructuur gelden dan namelijk niet alleen voor de volkstuinders (STICHTING RECREATIE, 1978).

In verschillende gemeenten wordt de realisering van volkstuinen aan het particuliere initiatief overgelaten. De op dergelijke wijze ontstane volkstuinen worden tegen andere dan de bij de overheid gebruikelijke huurprijzen beschikbaar gesteld. Bij partikulieren zullen economische motieven de belangrijkste factor vormen (AVVN, 1984).

6.3. De kosten voor de volkstuinder

6.3.1. Algemeen

Het volkstuinieren brengt voor de huurder van een volkstuin diverse kosten met zich mee. Behalve de tuinhuur en de kosten voor zaai- en pootgoed, mest, gereedschappen, e.d. komen daarbij in een aantal gevallen nog:

- de kosten voor opstallen
- de kosten voor het lidmaatschap van een plaatselijke volkstuindersvereniging
- de kosten voor het lidmaatschap van het AVVN (in 1984 bedroegen deze *f* 26,50 per jaar per aangesloten tuinder)
- de kosten van een diepvrieskist
- de kosten van gas, water, elektriciteit, riolering, milieubelasting, verzekering, e.d.

In Utrecht bedroegen de gemiddelde uitgaven per tuinder per jaar ca. *f* 345 à *f* 600,-. In dit bedrag zijn begrepen de verenigingscontributies, de kosten voor tuinbenodigdheden en onderhoud, rente en aflossing van het tuinhuis en een restpost, die staat voor de overige uitgaven. Het aandeel tuinbenodigdheden en onderhoud is hierin het hoogst (GEMEENTE UTRECHT, 1977).
In Den Bosch liggen deze uitgaven tussen de *f* 120,- en *f* 260,- per tuinder per jaar (GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH, 1980). Het aandeel van de huurprijs daarin verschilt sterk per gemeente.

6.3.2. De huurprijs

De huurprijs van een volkstuin is in het algemeen afhankelijk van het ruimtelijk en financieel beleid van de gemeente, van het type complex en van de ligging daarvan. Hieruit kan worden afgeleid, dat deze huurprijs van plaats tot plaats verschilt. Ter illustratie is tabel 8 opgenomen.

Tabel 8. De gemiddelde huurprijs per m^2 volkstuin in een aantal gemeenten in Nederland (1984).

Gemeente	Huurprijs per m^2
Arnhem	*f* 0,50 (tot 1980)/*f* 0,35 (1980)/f 0,20 (1981)
Leiden	- 0,28
Rotterdam	- 1,25
Lelystad	- 0,29
Purmerend	- 0,22
Apeldoorn	- 0,28
Utrecht	- 0,36

(PROJECTGROEP VOLKSTUINEN LH, 1984).

Hoewel hiernaar geen systematisch onderzoek is gedaan, bestaat de indruk, dat de huurprijs van een volkstuin in Drenthe varieert van *f* 0,075 tot *f* 1,- per m^2.
In deze provincie kan de huurprijs in het algemeen laag worden gehouden, omdat de volkstuinen eenvoudig van karakter zijn. Het gaat daarbij meestal om terreinen, die vanwege hun planologische bestemming in principe slechts tijdelijke gebruiksmogelijkheden hebben. Voor complexen, die volgens een landschapsplan zijn aangelegd moet als regel een veel hogere huurprijs worden betaald (GAZENDAM, 1984).

In Friesland varieert de huurprijs van *f* 0,02 tot *f* 0,40 per m^2 per jaar. De huurprijzen zijn bij een permanente bestemming van de complexen iets hoger dan bij een tijdelijke bestemming. Ook zijn de complexen binnen de bebouwde kom iets hoger in huurprijs dan die daarbuiten.
De huur is voor de volkstuinders circa 1,5 maal de gemiddelde huurprijs, die de vereniging aan de gemeente moet afdragen. Hierbij zijn de lidmaatschapskosten per jaar inbegrepen (COVF, 1984).

6.3.3. De kosten van opstallen

In 1972 werd de gemiddelde waarde van een tuinhuisje geschat op ongeveer *f* 2500,- (ZANTKUYL, 1974). Bij overname wordt deze waarde getaxeerd. Een kandidaatlid kan de opstallen tegen deze taxatiewaarde (de reële materiaalwaarde en niet de recreatieve waarde) overnemen. Op deze wijze blijven de tuinhuisjes nog enigszins betaalbaar (VAN DE PAUW KRAAN, 1978 en STICHTING RECREATIE, 1978).
Om diezelfde reden vindt de gemeente Leiden het wenselijk om met de Leidse Bond tot afspraken te komen over de maximale waarde van de opstallen en het vasthouden aan een aantal tuinen zonder huisje.
Een verplichte overname van kostbare opstallen en inrichting kan namelijk een belemmering zijn voor het principe, dat het volkstuinieren voor iedereen financieel mogelijk moet zijn (LEIDEN, 1984).

6.4. Conclusie

De financiële positie van de gemeenten is onder invloed van de economische recessie verslechterd. Dit beperkt hen in hun mogelijkheden om volkstuinen aan te leggen. Het gevolg hiervan is, dat er minder complexen aangelegd zullen worden en dat een goedkopere aan-

leg zal worden nagestreefd. Dit laatste zal resulteren in eenvoudigere complexen en in de inschakeling van de volkstuinders (zelfwerkzaamheid) bij de aanleg en het onderhoud ervan.
Het optrekken van de huurprijzen ten behoeve van een meer kostendekkende exploitatie wordt ook wel toegepast, maar draagt het gevaar in zich, dat bepaalde categorieën volkstuinders in verband met de druk op het gezinsbudget worden uitgestoten.
Een andere mogelijkheid om onder deze omstandigheden volkstuinen aan te leggen is het van overheidswege begeleiden c.q. stimuleren van partikuliere initiatieven.
Bij partikuliere grondbezitters is meestal geen sprake van enorme renteverliezen op grond, welke gecompenseerd moeten worden. De economische motieven vormen voor hen weliswaar de belangrijkste factor voor de verhuur, maar aangezien de complexen vaak een zeer eenvoudig karakter hebben, blijven deze tuinen betaalbaar, ook voor de minder kapitaalkrachtigen.

7. BELEID

7.1. Algemeen

Het volkstuinieren neemt in het afwegingsproces in het kader van de ruimtelijke ordening een zwakke positie in. Met betrekking tot deze recreatievorm vertoont de houding van de rijksoverheid grote gelijkenis met een 'laissez-faire'-politiek.
De realisering van de volkstuinen valt onder de gemeentelijke autonomie. Elk gemeentebestuur kan op het punt van het verhuren van volkstuingrond een eigen beleid voeren. De wet beschermt de huurder van een volkstuin niet.
Rijk en provincie beperken zich vooral tot het formuleren van aanbevelingen ter stimulering van het volkstuinieren (AVVN, 1984).
De rijksoverheid schenkt met name in het Structuurschema Openluchtrecreatie (1984) aandacht aan de volkstuinen in relatie tot de dagrecreatieve overgangszones tussen woonomgeving en het omringende landelijk gebied. De gemeenten worden uiteraard geconfronteerd met de concrete vraag-, aanbods- en inrichtingsproblematiek van de volkstuinen.
De provincies kunnen door middel van streekplannen en de be-

oordeling van bestemmingsplannen ertoe bijdragen dat de ontwikkeling van de volkstuinen in goede banen wordt geleid (GAZENDAM, 1984).

7.2. Het beleid van de rijksoverheid

In de Verstedelijkingsnota (1976) en de Nota Landelijke Gebieden (1979) worden de volkstuinen ongenuanceerd benaderd en wordt sterk de nadruk gelegd op de verblijfsrecreatieve kant van dit verschijnsel. In de Structuurvisie Openluchtrecreatie (1977) wordt het fenomeen volkstuin genuanceerder beschreven en wordt tevens ingegaan op de mogelijke plaats, waar de verschillende typen volkstuinen gevestigd zouden moeten worden. De centrale overheid heeft als standpunt, dat volkstuinen zonder overnachting een recreatieve voorziening vormen, welke binnen de woonkern gesitueerd moet worden, terwijl de tuinen met overnachting in de stadsrandzone horen. Deze laatste vallen, gezien hun verblijfsrecreatieve karakter, onder de Kampeerwet. Een vergunning tot overnachten op dergelijke complexen mag pas worden verleend, wanneer het complex in een gebied ligt, dat bij bestemmingsplan daarvoor is aangewezen. In genoemde structuurvisie wordt voorts gewezen op de verdringing van volkstuinen door economisch sterkere functies, vooral bij de grote steden. De volkstuinen leiden in deze gebieden, waar de vraag naar verwachting juist hoog is, een onzeker bestaan. Gepleit wordt daarom voor veiligstelling van de status van de complexen bij voorkeur via een bestemmingsplan.
De centrale overheid geeft slechts het kader en het bijbehorende instrumentarium voor de andere bestuurslagen (ST. RECR., 1978; RRNL N-BR., 1982; GEM. 'S-HERTOGENBOSCH, 1980; PROJ.GR. VOLKSTUINEN LH, 1984).

7.3. Het provinciaal beleid

Het streekplan is op provinciaal niveau een belangrijk instrument van het ruimtelijk beleid. Gezien de globaliteit ervan en het feit, dat volkstuinen vooral een zaak van lokaal niveau worden geacht, zal de volkstuin niet diepgaand aan de orde komen in een streekplan. Ook al is er wel verschil tussen de diverse streekplannen, volkstuinen worden toch voornamelijk gezien als stedelijke voorzieningen, die dan ook onder de verantwoording van de gemeenten vallen (STICHTING RECREATIE, 1978). In het streekplan Midden- en Oost-Brabant komen volkstuinen slechts aan de orde bij bespreking van de verblijfsrecreatie.

Ook de aandacht van het provinciebestuur is tot nu toe voornamelijk gericht op die vorm, waarbij verblijfsrecreatie in het geding is. Verblijfsrecreatieve complexen dienen dan bij voorkeur in stadsregionale geledingszones of uitloopgebieden gesitueerd te worden (RRNL N-BR., 1982 en GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH, 1980).
In een aantal provinciale recreatienota's wordt iets uitgebreider ingegaan op de volkstuintjes.

7.4. Het gemeentelijk beleid

7.4.1. Algemeen

Binnen de kaders van het rijks- en provinciaal beleid vindt het praktische volkstuinbeleid grotendeels plaats op het lokale niveau. Zoals in paragraaf 7.1. reeds is opgemerkt, heeft iedere gemeente daarbij zijn eigen beleid. Volgens het AVVN voert van de 400 gemeenten, waarmee deze organisatie kontakt heeft, circa 10% een gedegen beleid. De rest volgt overwegend een ad hoc-beleid en sommige gemeenten, waaronder ook middelgrote steden, geheel geen beleid (HOENTJEN, 1985). Ter illustratie volgt hier een globale beschrijving van het beleid van een aantal gemeenten
In Purmerend worden volkstuinen gezien als een welzijnsvoorziening. Het beleid is gericht op de aanleg van accommodaties en het stimuleren van het gebruik daarvan.
In Apeldoorn, waar vanaf 1950 een norm van 1,5 m^2 per inwoner geldt, werd pas in de zeventiger jaren serieus aan plannen gewerkt. Het beleid is erop gericht de toekomstige vraag te laten voldoen door het partikulier initiatief.
Leiden voldoet momenteel aan de zichzelf gestelde norm van 5 m^2 per inwoner.
Behalve een norm voor de hoeveelheid hebben sommige gemeenten ook een norm voor de situering en inrichting van volkstuincomplexen. Zo streeft de gemeente Utrecht er bijvoorbeeld naar de volkstuinen op buurtniveau aan te leggen. Ook wil deze gemeente bekijken in hoeverre 'volkstuinparken' door openstelling, opzet en inrichting kunnen functioneren als voorzieningen ten behoeve van andere vormen van openluchtrecreatie (PROJECTGROEP VOLKSTUINEN LH, 1984).

Een degelijk gemeentelijk beleid ten aanzien van volkstuinen is zeer gewenst. Er zal in dat verband een goede samenwerking moeten bestaan tussen het grondbedrijf, de dienst ruimtelijke ordening en andere bij de stadsontwikkeling betrokken diensten (AVVN, 1984).
In tegenstelling tot de rijks- en provinciale overheid bekommeren de gemeentelijke overheden zich niet of nauwelijks om de verblijfstuinen. Zij houden zich eerder bezig met de vraag, hoe volkstuinen primair voorzieningen voor de dagrecreatie kunnen blijven. Door bijvoorbeeld alleen te verhuren aan plaatselijke verenigingen, door erop toe te zien, dat alleen inwoners van de eigen gemeente gebruik maken van de volkstuin, door volkstuinen met overnachtingsmogelijkheid te realiseren op gemeentegrond, door het stellen van een maximale oppervlaktemaat aan de bebouwing, en dergelijke kan hieraan bijgedragen worden (RRNL N-BR., 1982).
Ook streeft men ernaar om het sociaal rendement van de volkstuincomplexen te vergroten, hetgeen ondermeer bereikt kan worden door ze de functie van openbaar park te laten vervullen (VAN GEELEN, 1977).
Het gemeentelijk beleid ten aanzien van het volkstuinieren is vaak gebrekkig gestructureerd.
In Noord-Brabant bijvoorbeeld hebben slechts 18 van de 66 gemeenten de gronden, die als volkstuin in gebruik zijn, ook officieel voor dat doel bestemd. De meeste overige gemeenten zijn er zich van bewust, dat bij 'onteigening' een alternatief geboden moet worden (RRNL N-BR., 1982).

Van de gemeenten worden beleidsuitspraken verwacht met betrekking tot de status c.q. bestemming van volkstuincomplexen, het bouwen van opstallen op de tuin en het overnachten daarin, enz. Sommige gemeenten hebben speciale verordeningen, waarin gebods- en verbodsbepalingen ten aanzien van het volkstuinieren zijn geformuleerd.
De realisering van volkstuintjes dient tenslotte te passen binnen de kaders van het specifieke grond- en financieel beleid van iedere gemeente.

7.4.2. De status van volkstuinen

In verband met de rechtszekerheid, die het bestemmingsplan biedt, dient het uitgangspunt te zijn, dat volkstuincomplexen in het bestemmingsplan als zodanig worden genoemd en opgenomen.

Volkstuingrond, waarvan de bestemming en het gebruik positief geregeld zijn in een goedgekeurd bestemmingsplan, wordt wel aangeduid als permanente volkstuingrond (VAN DE POUW KRAAN, 1978).
Het bestemmingsplan kan de volkstuinen
- een planologisch permanente bestemming geven
- een planologisch tijdelijke bestemming geven
- niet-planologisch bestemmen.

Vooral de eenvoudige volkstuinen worden in het algemeen niet als permanent erkend. De duurdere complexen zijn planologisch meestal wel goed geregeld (MAAS, 1974).
In verband met de gewenste planologische zekerheid en de emotionele binding aan de tuin, is het wenselijk, dat in de toekomst alle volkstuinen een permanent karakter krijgen. Dit is niet alleen in het belang van de tuinders, maar ook in het algemeen belang. Op tijdelijke grond is het onverantwoord om volledig te investeren tot een hoogte, die gewenst is om er ook iets moois van te maken (VAN DE POUW KRAAN, 1971 en MICHIELSSENS, 1981).
Een klein deel niet-permanente grond is aanvaardbaar om de elasticiteit in het toewijzingsproces van nieuwe grond aan het volkstuinwezen niet te blokkeren (ZANTKUYL, 1974). Bij het AVVN, als belangenbehartiger van de Nederlandse volkstuinder, heeft het streven naar een permanente status een hoge prioriteit.
In 1972 was circa 60% van de volkstuingrond permanent (ZANTKUYL, 1974). In 1978 betroft dit 75%. Voor de tuinders zijn hierdoor betere mogelijkheden ontstaan.
De meeste complexen in het westen van ons land hebben een permanente status.
Het niet gewaarborgd zijn van een permanente status komt in het algemeen voor als partikuliere grondbezitters volkstuinen te huur aanbieden. Op deze gronden rust dan meestal nog een agrarische bestemming. Bestemd voor de bedrijfsmatige uitoefening van de land- en tuinbouw en/of fruitteelt kunnen deze gronden niet als volkstuinen worden uitgegeven. Het volkstuinieren is een recreatief en geen bedrijfsmatig gebruik. Dit gebruik dient in het bestemmingsplan vastgelegd te worden (VAN DE POUW KRAAN, 1971 en AVVN, 1984).
Vooruitlopend op een bestemmingsplanherziening kunnen volkstuinen met behulp van artikel 19 WRO en artikel 46 lid 8 WRO of artikel 50 lid 8 Woningwet op korte termijn gerealiseerd worden. De gemeente heeft dus

meerdere ruimtelijke en juridische middelen om volkstuincomplexen in het bestemmingsplan op te nemen. Ook kunnen met behulp van artikel 12 WRO tijdelijke complexen worden gerealiseerd. Dit wordt echter gezien als flankerend beleid. Om de eerdergenoemde redenen blijft het streven naar permanente complexen voorop staan (AVVN, 1984).

Op grond van het voorgaande mag aangenomen worden, dat de tijdelijke en permanente complexen verschillen vertonen. Op permanente complexen komen meer siertuinen voor; op tijdelijke complexen meer groentetuinen. Het al of niet aanwezig zijn van een permanente bestemming heeft ook invloed op de mate, waarin huisjes op de tuin voorkomen. Op tijdelijke complexen zullen niet zo gauw tuinhuisjes gerealiseerd worden (ZANTKUYL, 1974).
De dagrecreatieve tuinen met een huisje en de verblijfsrecreatieve tuinen moeten momenteel voornamelijk gezocht worden op permanente complexen. Deze liggen hoofdzakelijk in de meest verstedelijkte gemeenten van de Randstad.

De ligging en omvang van de complexen vertoont enige relatie met de status ervan. In Friesland bijvoorbeeld, waar 40% van de complexen een permanente bestemming heeft (overeenkomend met circa 57% van het georganiseerde volkstuinareaal), komen buiten de bebouwde kom meer complexen voor met een permanente bestemming dan daarbinnen. Ook grotere complexen liggen relatief vaak onder een permanente bestemming (COVF, 1984).

7.4.3. De opstallen op de volkstuin

De aanwezigheid van tuinhuisjes en ook het overnachten daarin is geconcentreerd op de permanente complexen rond de steden in de Randstad. In andere delen van ons land wordt niet of nauwelijks op de tuin overnacht. Er is kennelijk weinig behoefte aan. De voortschrijdende verstedelijking kan deze behoefte wellicht doen toenemen (STICHTING RECREATIE, 1978).
Huisjes zijn kostenverhogend. Ze vereisen voor optimaal gebruik namelijk waterleiding, riolering, elektriciteit, en dergelijke. Formeel is voor het overnachten op de complexen een vergunning ingevolge de Kampeerverordening vereist. In Noord-Brabant zijn daarvoor tot nu toe nog geen aanvragen ontvangen (RRNL N-BR., 1982).

De redenen voor het ontbreken van een tuinhuis zijn sterk uiteenlopend:

- financiën
- verbod tot overnachten
- geen behoefte aan overnachten
- tijdelijk karakter van het complex
- de wens om een echte groentetuin te behouden.

Het hangt van de visie van het gemeentebestuur af of op het complex mag worden gebouwd en overnacht. Projectontwikkelaars leggen in bepaalde gevallen een volkstuincomplex aan met als doel dit in een later stadium als verblijfsrecreatieterrein c.q. een tweede woningen-complex uit te geven. Er zijn een aantal mogelijkheden om deze ongewenste ontwikkeling tegen te houden:

- het overnachten is gebonden aan een vergunning van B&W, welke geweigerd kan worden als het een kampeerplaats betreft, die niet in het bestemmingsplan daarvoor is aangewezen;
- er kunnen normen gesteld worden aan de bebouwde oppervlakte van het perceel. Het AVVN stelt als norm, dat niet meer dan 10%, met een maximum van 28 m^2, van een volkstuinperceel mag worden bebouwd (exclusief kas of schuur). In Noord-Brabant wordt gewerkt met een maximale bebouwingsoppervlakte van 20 m^2 (RRNL N-BR., 1982);
- indien de gemeente eigenaar is van de grond, kan deze gemakkelijk voorwaarden stellen in de huurovereenkomsten of de exploitatievoorwaarden. (STICHTING RECREATIE, 1978).

Indien huisjes en kasjes op de volkstuinen zijn toegestaan, moeten deze in het algemeen voldoen aan vooraf geformuleerde welstandseisen. Deze zijn er niet alleen gekomen op verzoek van de volkstuinders. Eerder integendeel. Burgers en gemeentebesturen wilden voorkomen, dat het aan de rand van de stad een rommeltje zou worden. Vandaar bij velen de wens tot het saneren van de 'wilde' volkstuinen (VAN DE POUW KRAAN, 1978). De oprichting van huisjes, kassen en opbergkisten geeft veelal een eigen stempel aan het complex. De eigen creativiteit bij de bouw ontaardt vaak in minder gewenste toestanden. Daarom zijn in het verleden in diverse steden middels de huurovereenkomsten eisen gesteld aan de vorm en afmeting van deze opstallen. In Den Bosch wil men bovendien, binnen de voorschriften behorende bij het bestemmingsplan, regels opnemen met betrekking tot een minimale oppervlakte en de nok-

en goothoogte (GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH, 1980). Uniforme nationale voorschriften en richtlijnen voor tuinhuizen ontbreken (ZANTKUYL, 1974).

Het verlenen van toestemming voor de bouw van een huisje op de volkstuin betekent niet automatisch, dat overnachten daarin is toegestaan. In vele gemeenten, waaronder Den Bosch, geldt een algemeen verbod tot overnachten op de volkstuin.
Argumenten hiervoor kunnen zijn:
- de angst voor criminaliteit
- de aard van de huisjes
- het (nog) niet erkennen van de volkstuin als object van de verblijfsrecreatie.

In andere gemeenten wordt overnachten tussen april en september toegelaten. Hiervoor is dan wel een vergunning nodig. Bovendien wordt het overnachten mondeling of in het huurcontract aan voorwaarden gebonden. In een bestemmingsplan kan dit overnachten niet verboden worden. Wel kunnen daarin verbodsbepalingen worden opgenomen met betrekking tot het wonen, inrichten en gebruiken als recreatief verblijf (VAN DE POUW KRAAN, 1978 en GEM. 'S-HERTOGENBOSCH, 1980).

Niet zelden leveren de opstallen juridische knelpunten op.
De eigenaar van de grond is juridisch eigenaar van de opstal. Merkwaardig, omdat de volkstuinder de opstal moet betalen. Bij het opheffen van complexen of delen daarvan kan dit tot problemen leiden, zoals bijvoorbeeld in Leiden-Noord is gebeurd, toen hier een complex door een tweetal wegen doorsneden werd. Juridisch was de gemeente niet tot schadevergoeding verplicht, ondanks het feit, dat het een permanent complex betrof. Uiteindelijk is na advies van de Gemeenteraad tot uitkering van een schadevergoeding overgegaan. Er moet dus formeel een recht van opstal gevestigd worden voor de bebouwde gedeelten van een complex en voor de daarmee gepaard gaande kosten (LEIDEN, 1984).

7.4.4. De verordeningen

Teneinde greep te krijgen op het volkstuinieren kan de gemeente ertoe overgaan een gemeentelijke volkstuinverordening op te stellen. Met behulp hiervan krijgt de gemeente de gelegenheid om tevens invloed

uit te oefenen op de exploitatie van volkstuinen op partikuliere terreinen. Juist in gevallen, waarin het gemeentebestuur een duidelijk beleidsstandpunt heeft ingenomen, kan een gemeentelijke volkstuinverordening ertoe bijdragen, dat dit gemeentelijk beleid ten uitvoer wordt gebracht (AVVN, 1984).

In een volkstuinverordening zijn tal van punten opgenomen, zoals:
- de definiëring van de begrippen volkstuin, volkstuineigenaar, -vereniging en -gebruiker;
- de exploitatievoorwaarden. Hierin wordt de vergunning, inclusief voorwaarden, geregeld;
- de regeling van de wetgeving;
- de beroepsmogelijkheden tegen het gestelde in de verordening;
- de sancties bij overtreding;

(PROJECTGROEP VOLKSTUINEN LH, 1984).

Ten aanzien van het volkstuinieren kan ook een provinciale kampeerverordening van toepassing zijn. In Noord-Brabant bijvoorbeeld is voor het overnachten op de complexen formeel een vergunning ingevolge de Kampeerverordening Noord-Brabant vereist (RRNL N-BR., 1982).

De beheersaspecten, verbonden aan het volkstuinieren, zoals vuilafvoer en toezicht, worden niet in het bestemmingsplan opgenomen, maar in de kampeerverordening, de volkstuinverordening of in de privaatrechtelijke exploitatievoorwaarden (STICHTING RECREATIE, 1978).

7.4.5. De grondverwerving en exploitatie

Financiële en ruimtelijke motieven zijn er de oorzaak van, dat het in principe aanwezig aanbod aan grond bij gemeenten niet voldoende voor volkstuinen beschikbaar komt (AVVN, 1984). De rentelasten van de aangekochte grond zijn in het algemeen hoog en er is niet altijd voldoende wil aanwezig voor de herziening van de bestemming.
Toch is het beschikbaarstellen van goedkope grond voor deze recreatievorm in verband met het maatschappelijk nut ervan gewenst. Een goede samenwerking tussen het grondbedrijf, de diensten ruimtelijke ordening en recreatie en andere bij de stadsontwikkeling betrokken diensten is in verband hiermee van groot belang (AVVN, 1984).
Uit paragraaf 6.2. kan afgeleid worden, dat de waarde waartegen grond voor volkstuinen ter beschikking wordt gesteld, sterk uiteen kan lopen.

Samen met de grondkosten vormen de aanlegkosten de belangrijkste investeringen van de gemeente om een complex te realiseren. Vele gemeenten stellen de tuinen beschikbaar tegen een bedrag, dat niet in verhouding staat tot deze kosten. Zij vinden een onrendabele exploitatie onvermijdelijk en acceptabel. Door de zelfwerkzaamheid van de tuinders bij de aanleg en het onderhoud kunnen de kosten enigszins gedrukt worden (GEMEENTE 'S-HERTOGENBSOCH, 1980).

In het belang van de gemeentebegroting en van de volkstuinders is het wenselijk om de volkstuingrond uit het Grondbedrijf te nemen en in te brengen bij de Algemene Dienst of eventueel de Directie Sport en Recreatie, zodra het bestemmingsplan geregeld is.
In Leiden is dit voor een drietal complexen reeds gebeurd. Van 3 andere complexen is de grond nog ingebracht bij het Grondbedrijf. De boekwaarde van deze grond bedroeg in 1982 *f* 5,75/m^2, ondanks of dankzij de rentevergoeding, die het Grondbedrijf bij de Algemene Dienst al vele jaren in rekening brengt (*f* 8 024,- in 1982). De totale boekwaarde hiervan is *f* 915 515,-. De genoemde *f* 8 024,- is dus een renteverliesvergoeding van minder dan 1% (LEIDEN, 1984).

7.5. Conclusie

De realisering van volkstuinen is voornamelijk een gemeentelijke aangelegenheid. Iedere gemeente voert daarbij zijn eigen beleid. In de meeste gevallen is dat een ad hoc-beleid. Soms wordt in het geheel geen beleid gevoerd. Als zodanig leiden volkstuinen een onzeker bestaan.
Een degelijk gemeentelijk beleid, dat afgestemd is op het grond- en financieel beleid, is zeer gewenst.
De volkstuinen moeten bestemmingsplanmatig goed geregeld worden. Pas dan is het verantwoord te investeren in een complex en kunnen tuinhuisjes en een hoog voorzieningenniveau ontstaan.
Op grond van het voorgaande zal het niemand verbazen, dat slechts weinig gemeenten een volkstuinverordening bezitten. Zo'n verordening is het middel bij uitstek om greep te houden op het volkstuinieren, met name op partikuliere gronden. Zeker als in de toekomst partikuliere initiatieven mogelijk gestimuleerd zullen worden om het aanbod van volkstuinen te bevorderen, is een dergelijke verordening bijna onmisbaar.

Slaat men in de toekomst deze weg in, dan zullen deze particuliere tuinen, nu nog meestal in strijd met het bestemmingsplan, gelegaliseerd moeten worden middels opname in het bestemmingsplan.

8. SAMENVATTING EN AANBEVELINGEN VOOR VERDER ONDERZOEK

8.1. Samenvatting

Het doel van deze literatuurstudie was inzicht te verwerven in de recente ontwikkelingen ten aanzien van het volkstuinieren in Nederland. Dit inzicht dient als basis voor een onderzoek naar de positie van 'ongeorganiseerde' (particulier verhuurde) volkstuinen in het totale volkstuingebeuren. Hierbij staat de vraag centraal in welke mate particuliere eigenaren en pachters van cultuurgrond (waaronder boeren) voorzien in de gevarieerde behoefte aan volkstuinen.

Uit de bestudeerde literatuur komt naar voren dat deze behoefte het aanbod de laatste jaren verre overtreft. Het meten van die behoefte blijkt echter niet eenvoudig. In de praktijk wordt dikwijls uitgegaan van normgetallen, zoals het aantal m² volkstuin per inwoner, al dan niet variërend naar omvang van de woonkern of bevolkingsdichtheid. Normbedragen welke in de literatuur worden genoemd variëren tussen 1,5 en 5,0 m² volkstuin per inwoner. De gemeente Amsterdam hanteert in Nederland de hoogste norm.

Het tekort aan volkstuinen wordt bij een aanbod van ruim 3800 ha geschat op zo'n 50 000 tuinen (1200 ha). De verwachting is dat dit, gezien de waarschijnlijk verder toenemende vraag en de financiële beperkingen van de gemeenten in 1995 kan zijn verdubbeld. Hoewel in de literatuur het volkstuinenaanbod door particulieren wel wordt genoemd, is nog weinig bekend over de mogelijkheden van deze categorie om het tekort te helpen verminderen. Wel komt uit de rapporten naar voren dat de van particulieren gehuurde tuinen doorgaans minder faciliteiten hebben en vooral als nutstuin worden gebruikt. Voorzover hier al huisjes in de tuinen voorkomen, dan is daarin - in tegenstelling tot de gemeentelijke complexen - weinig geïnvesteerd.

Over de prijs van volkstuinen is uit de literatuur moeilijk een duidelijk beeld te vormen. In de eerste plaats is de prijs die een volkstuindersvereniging aan de gemeente betaalt meestal lager dan de

boekhoudkundige waarde van de betreffende grond. In de tweede plaats bestaat er verwarring over "bruto" en "netto" oppervlakten: betreffen de prijzen de volkstuingrond inclusief of exclusief toegangspaden, groenstroken, e.d.? En tenslotte is de prijs die de individuele huurder aan de vereniging betaalt doorgaans hoger dan wat de vereniging aan de grondeigenaar, c.q. de gemeente betaalt. Vergelijkt men de prijzen die verhuurders (gemeenten, particulieren) vragen, dan komen bedragen van ƒ 0,10 tot ƒ 0,30 per m² het meeste voor. Onder gemeenten bestaat de neiging het prijsniveau geleidelijk naar ƒ0,50 per m² op te voeren. Volkstuinen in de grote steden kosten vaak al meer dan ƒ 1,00 per m². Deze zijn echter van alle gemakken voorzien. Over de prijs van particulier verhuurde volkstuingrond komen uit de literatuur geen duidelijke gegevens naar voren.

Uit de literatuur blijkt dat volkstuinders de laatste jaren meer en meer een dwarsdoorsnede van de Nederlandse bevolking zijn gaan vormen, zowel naar leeftijd als naar inkomen en woonsituatie. Steeds meer volkstuinders hebben ook bij hun huis een tuin(tje). Toch zal de samenstelling van de volkstuinders per complex sterk wisselen, een aspect waaraan in de literatuur weinig aandacht wordt geschonken.

De realisering van volkstuincomplexen is voornamelijk een gemeentelijke aangelegenheid. Op nationaal niveau is vooral het Algemeen Verbond van Volkstuindersverenigingen in Nederland (AVVN) aktief bij het formuleren van een beleid. Maar ook het AVVN richt zich vooral op de gemeentelijk overheden als er knelpunten moeten worden opgelost. De bemoeienis van de provinciale overheid met volkstuinen lijkt gering. De laatste jaren zijn wel enkele provinciale studies verschenen waarin volkstuinen aan de orde komen, maar streekplannen bieden weinig houvast voor een effectief volkstuinenbeleid.

Ongeveer driekwart van de volkstuingrond in Nederland is in gemeentelijke bestemmingsplannen verankerd. Dit aandeel lag aan het begin van de zeventiger jaren nog op zo'n 60%. De overige tuinen hebben veelal een tijdelijke status. Van deze tuinen worden er naar verhouding veel door particulieren verhuurd. Ze liggen op grond die in een vigerend bestemmingsplan als 'agrarisch' is bestempeld of waar de realisering van een niet-agrarische bestemming nog op zich laat wachten.

Afgezien van het opnemen van volkstuinen in een bestemmingsplan kunnen gemeenten ook door de uitvaardiging van een volkstuinveror-

dening greep krijgen op het volkstuinieren. Slechts weinig gemeenten werken met een dergelijke verordening. In de meeste gevallen wordt genoegen genomen met een ad-hoc beleid, waarbij veel tuinen een tijdelijke status houden. In volkstuinverordeningen kan ondermeer het voorzieningenniveau van de tuinen worden geregeld: mogen er al of niet huisjes worden gebouwd, komt er waterleiding, riolering, en dergelijke. In volkstuncomplexen met een permanente status is veel vaker in tuinhuisjes geïnvesteerd dan in 'tijdelijke' complexen. Hierbij worden doorgaans zekere normen van welstand in acht genomen. Huisjes in complexen welke niet in een bestemmingsplan zijn opgenomen, zijn over het algemeen zonder vergunning en voor weinig geld gebouwd. Ze komen vooral voor op particulier verhuurde terreinen. De permanente complexen moeten overwegend in de meer verstedelijkte gemeenten van de Randstad worden gezocht.

8.2. Aanbevelingen voor verder onderzoek

Uit de bestudeerde literatuur blijkt dat de laatste jaren veel informatie over het volkstuinwezen is verzameld. Het beeld dat uit deze recente informatie naar voren komt, is dat volkstuincomplexen een vastere plaats hebben verworven in het gemeentelijk recreatiebeleid en de ruimtelijke ordening. Het AVVN heeft hier met succes voor geijverd. Toch blijft het de vraag of het aldus ontstane beeld wel representatief is voor het totale aanbod van volkstuinen in Nederland. Ook de behoefteramingen ten aanzien van volkstuinen laten nog vele vragen open. Dit geldt niet alleen de schatting van het totale tekort, maar ook een uitsplitsing over tuinen met een verschillend huur- en voorzieningenniveau en over de situering van nieuw aan te leggen tuinen om in dit tekort te voorzien.

Eventuele verbeteringen van de methoden om de totale behoefte aan volkstuinen te ramen, gaan het kader van dit onderzoek te buiten. Deze behoefte moet in nauwe samenhang worden gezien met andere mogelijkheden van openluchtrecreatie en van andere tijdsbestedingen. Wel kan in een vervolgonderzoek de relatieve vraag naar verschillende typen volkstuinen worden vastgesteld. Met name moet het mogelijk zijn na te gaan, bij welke typen van een zekere verzadiging van de vraag sprake is.

Ten aanzien van de representativiteit van het geschetste beeld van het aanbod van volkstuinen kan het volgende worden opgemerkt. De ge-

raadpleegde rapporten zijn alle uitermate vaag omtrent de omvang van het particuliere aanbod en het beeld wordt overheerst door de complexen welke door volkstuindersverenigingen worden beheerd. Voor deze categorie zal de titel van een veel geciteerde studie over volkstuinen, "Van Coelghaerde tot Vrijetijdstuin", zeker opgaan. Daarnaast worden er door diverse gemeenten nieuwe complexen met vrijetijdstuinen aangelegd. Ook deze zullen zich binnen enkele jaren ongetwijfeld tot mooie miniparkjes kunnen ontwikkelen. Dit deel van het aanbod is redelijk gedocumenteerd. Maar over de markt van relatief goedkope overhoekjes, waar de volkstuinder groente en fruit mag verbouwen totdat de eigenaar er een meer lucratieve bestemming voor heeft, is nauwelijks iets bekend. Naar schatting van het AVVN komt momenteel slechts 10% van de volkstuinen buiten de geïnstitutionaliseerde kaders tot stand. Als deze 10% grotendeels uit "coelghaerden" zou bestaan, als er op deze tuinen relatief veel personen met een laag inkomen werken en als juist deze tuinen op plaatsen voorkomen, waar ze volgens het bestemmingsplan vroeg of laat moeten verdwijnen, dan moet het beeld van de geraadpleegde rapporten worden bijgesteld. Daarnaast is genoemde 10% inderdaad niet meer dan een ruwe schatting. Een redelijk betrouwbaar cijfer over het totale aantal en de totale omvang van volkstuinen in Nederland is dus nog niet voorhanden. Door het vervolgonderzoek zoveel mogelijk op de 'informele' tuinen te concentreren, kan bijgedragen worden aan een vollediger beeld van het volkstuinwezen in Nederland. Hierbij kan tevens een vergelijking tot stand komen van de aard van het volkstuingebruik, de herkomst, welvaart en leeftijd van volkstuinders in de gevestigde complexen met die in de 'informele' complexen.

In de literatuur wordt vrij uitvoerig ingegaan op de financiële problemen bij het van gemeentewege beschikbaar stellen van volkstuingrond. Dit roept de vraag op, waarom het dan aantrekkelijk kan zijn voor particulieren om volkstuinen te verhuren. Een onderzoek onder particuliere volkstuinverhuurders lijkt dan ook zeker op zijn plaats. Hierbij kunnen vragen gesteld worden omtrent aard en ligging van de betreffende grond, alternatieve aanwendingsmogelijkheden ervan, de planologische contekst en het beroep, de hobbies en leeftijd van de verhuurders. Door middel van een dergelijk onderzoek kan duidelijk worden onder welke omstandigheden 'stadsrandboeren' door volkstuinverhuur kunnen en willen bijdragen aan het 'recreatief medegebruik' van hun grond.

LITERATUUR

ALGEMEEN VERBOND VAN VOLKSTUINDERS VERENIGINGEN IN NEDERLAND, 1984.
Volkstuinen: spitwerk in de toekomst. Amsterdam: AVVN.

BIGGELAAR, H. VAN DEN, 1980.
Volkstuinen in Midden-Delfland. Scriptie LH, Wageningen.

BIGGELAAR, H. VAN DEN, 1981.
Volkstuinderij; slachtoffer van prioriteitenwedloop?
Gebrek aan cijfers ideale dekmantel voor beleidsmakers.
Recreatievoorzieningen 1891, nr. 6.

BLOKMA, W., 1965.
Volkstuinen op het platteland. Ruilverkavelingsbode, 1965.

COMMISSIE ONDERZOEK VOLKSTUINWERK FRIESLAND (COVF), 1984.
Onderzoek naar het functioneren van het georganiseerde volkstuinwerk in Friesland. Natuur- en Milieucentrum Allardsoog, Bakkeveen.

GAZENDAM, H.S., 1984.
Volkstuinen volwaardige vorm van vrijetijdsbesteding; onderzoek volkstuinen Drenthe. Recreatie en toerisme 84(8), p. 334-337.

GEELEN, W. VAN, 1977.
Over volkstuinen gesproken. Recreatie 8, 1977.

GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH, 1980.
Volkstuinen in 's-Hertogenbosch.

GEMEENTE UTRECHT, 1977.
Door de tuin geleid. Bureau Sport en Openluchtrecreatie.

GRÖNING, G., 1974.
Tendenzen im Kleingartenwesen, dargestellt am Beispiel einer Groszstadt. Stuttgart: Ulmer .

HOENTJEN, W., 1985.
Mondelinge informatie. AVVN.

HÜNER, E., 1979.
Volkstuinieren in Lelystad. Flevobericht nr, 146.
Rijksdienst voor IJsselmeerpolders.

LAAR, W.H. VAN DE, 1984.
Sociaal cultureel kwartaalbericht (CBS) 82/2.

LEIDEN, 1984.

Nota volkstuinen. Directie Sport en Recreatie. Leiden.

MAAS, F.M., 1974.

Volkstuinen en ruimtelijke ordening. Groen 10, 1974.

MICHIELSSENS, J., 1981.

Volkstuinen. Groen Kontakt 2/81.

MINISTERIE VAN LANDBOUW EN VISSERIJ, 1984.

Behoefteraming op het gebied van de openluchtrecreatie. 's-Gravenhage.

MINISTERIE VAN VOLKSHUISVESTING, RUIMTELIJKE ORDENING EN MILIEU/ MINISTERIE VAN LANDBOUW EN VISSERIJ, 1985.

Nota ruimtelijk kader Randstadgroenstructuur. 's-Gravenhage.

NOTA LANDELIJKE GEBIEDEN, 1977-1979.

Derde nota over de Ruimtelijke Ordening, deel 3d. Ministerie van VRO 1977-1979. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.

POUW KRAAN, G. VAN DE, 1971.

Volkstuinen. Recreatievoorzieningen, 1971, nr. 4.

POUW KRAAN, G. VAN DE, 1978.

Begripsverwarring rond de volkstuin. Recreatie 7/8, 1978.

PROJECTGROEP VOLKSTUINEN LH. 1984.

Integratie van volkstuinen met andere vormen van ruimtegebrek. Wageningen.

PROVINCIE ZUID-HOLLAND.

Richtlijnen voor Stedelijke Recreatievoorzieningen (deel 3).

RAAD VOOR DE RECREATIE, NATUUR EN LANDSCHAP (RRNL), 1982.

De volkstuinproblematiek in Noord-Brabant. 's-Hertogenbosch.

STIBOKA, 1976.

Volkstuincomplex "Ridderbuurt" (gemeente Alphen a/d Rijn). Bodemgesteldheid en advies voor de aanleg. Rapport nr. 1307, Wageningen.

STICHTING RECREATIE, 1978.

Over volkstuinen ..... nu. In samenwerking met AVVN, Amsterdam.

STRUCTUURSCHEMA OPENLUCHTRECREATIE, 1984.

Deel d: regeringsbeslissing. Ministerie van L & V en VROM. Tweede Kamer, vergaderjaar 1984-1985, 16700, nrs. 3-4. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.

STRUCTUURVISIE OPENLUCHTRECREATIE, 1977.
Achtergronden van en uitgangspunten voor beleidsvoornemens op langere termijn met betrekking tot de openluchtrecreatie. Ministerie van CRM. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.

THORPE, H.,1975.
The homely allotment: from rural dole to urban amenity: a neglected aspect of urban land use. Geography 60, p. 169-183.

VERSTEDELIJKINGSNOTA, 1976.
Derde nota over de Ruimtelijke Ordening, deel 2. Ministerie van VRO, 1976. Tweede Kamer, zitting 1975-1979, nr. 13754. Staatstuitgeverij, 's-Gravenhage.

ZANTKUYL, F., 1974.
Van Coelghaerde tot Vrijetijdstuin.
AVVN, Amsterdam